

BEDİR SAVAŞIYLA İLGİLİ MUCİZEVİ RİVAYETLERİN KUR'ÂN, HADİS VE TARİH VERİLERİNE GÖRE KRİTİĞİ

Doç.Dr. İsrail BALCI
Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖZET

Bu makalede Bedir Savaşı'yla ilgili kaynaklarda yer alan birtakım olağanüstü rivayetler ele alınıp incelenmiştir. Öncelikli olarak savaşın ortaya çıkışıyla ilgili rivayetler, Kur'an ayetlerinin verileri doğrultusunda ele alınmıştır. Ardından savaşla ilgili abartılı rivayetler kategorisinde sunulan Hz. Peygamber'in dua etmesi ve ardından meleklerle yardım gönderilmesi, meleklerin bizzat savaşta savaşmadıkları sorunu, düşman sayısının az gösterilmesi, savaş öncesi yağmur yağması ve bu sayede Müslümanların işlerinin kolaylaşması, İblis'in (Şeytan) müşrikleri Müslümanlar aleyhine cesaretlendirmesi, savaşla ilgili müşriklerin gördükleri birtakım olağanüstü rüyalar, Kur'an'da geçen *duhân* ve *batşetü'l-kübrâ* kavramlarının bu savaşla ilişkilendirilmesi gibi hususlar başta Kur'an, Hadis ve erken dönem İslâm tarihi kaynaklarında yer alan veriler doğrultusunda ele alınıp incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Bedir Savaşı, batşe, duhân, melek, mucize

ABSTRACT

The Critique of Extraordinary Narratives Regarding the War of Badr in Terms of the Qur'an, Hadith and Some Historical Data

This article examines some extraordinary narratives concerning the war of Badr taken place in some historical sources. Firstly, some narratives with regard to the reasons for the war are explained in light of the Qur'anic verses. Later, some extraordinary events such as the prayer of the Prophet Muhammad during the war of Badr, being sent help to the Muslim soldiers through angels, the question of whether the angels participated in the actual war or not, indicating the number of enemies as less than their actual numbers, raining before the battle such as making easy of Muslims' deeds, the encouragement of the Satan for unbelievers against Muslims, some extraordinary dreams seen by the unbelievers, and making relations some concepts in the Qur'an with the war such as *dukhan* and *batsha al-kubra*, all of these extraordinary events are evaluated in light of the Qur'an, hadith and early sources of Islamic history.

Key words: War of Badr, Batsha, Dukhan, Angel, Miracle.

GİRİŞ

Bedir Savaşı şüphesiz İslâm'ın erken döneminde meydana gelen en önemli hadiselerden birisidir. Savaş, müşriklerin gücünün üç kat daha fazla olması sebebiyle Müslümanların geleceği açısından önemli bir dönüm noktası niteliğindedir.

dedir. Ancak bu orantısız güç farkına rağmen savaşın müşriklerin mağlubiyetiyle neticelenmesi, kazanılan başarının büyüklüğünü ve önemini daha da artırmıştır. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de bu savaşa işaret eden bir çok âyetin bulunması ve kaynaklarda oldukça geniş bir şekilde yer alması Bedir Gazvesi'nin¹ önemini ortaya koyan diğer hususlardır. Ancak kazanılan başarının büyüklüğü bazen abartılı ve olağanüstü rivayetlerin de ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Hatta bu rivayetlerin bir kısmı âyetlerle desteklenmeye çalışılarak mucizevi bir içerikte sunulmuştur. Meselâ Hz. Peygamber'in duasıyla meleklerin yardıma gönderilmeleri ve bizzat savaşa iştirak etmeleri, Resûlullah'ın müşriklere bir avuç toprak atması ve bu sebeple yenilgiye uğradıklarına dair rivayetler, bazı rüya hadiseleri, İblis'in Kureyşlileri savaşa teşvik etmesi, Kur'ân'da geçen *duhân* ve *batsetü'l-kübrâ* kavramlarının Bedir Gazvesi'ne işaret ettiğine dair yorumlar bunlardan bir kaçıdır. Ancak bu yorumların mahiyetinin ve gerçekliğinin hangi boyutta olduğu çok net değildir. Özellikle âyetlerle ilişkilendirilen rivayetlerin Kur'ân'la mutabık olup olmadığı da pek sorgulanmamıştır. Bu makalede sözü edilen hususlar ele alınarak, bu bağlamda dile getirilen birtakım olağanüstü rivayetlerin Kur'ân, hadîs ve siyer kaynaklarıyla hangi oranda örtüşüp örtüşmediği konu edilmektedir.

Şunu da hemen hatırlatmakta yarar var ki, Enfâl sûresi dikkatle okunduğu zaman Bedir Gazvesi'nin başlangıcından sonuna kadarki hemen her aşamasında ilahî iradenin doğrudan ya da dolaylı olarak müdahalesini görmek mümkündür. Bu yönüyle Bedir Gazvesi zaten birtakım olağanüstülükleri barındırmaktadır. Bizim amacımız, Kur'ân'a yansıyan bu olağanüstülükleri göz ardı etmek veya görmezlikten gelmek değil, tam aksine olanı olduğundan daha abartılı gösterme gayretinin ve bu bağlamda âyetlerle ilişkilendirilen rivayetlerin Kur'ân'la ilişkisinin hangi boyutta olup olmadığını ortaya koymaktadır.

Savaşın Ortaya Çıkışı

Bedir Gazvesi, Ebû Süfyan önderliğindeki Kureyş'e ait yüklü bir ticaret kervanının² Şam'dan dönmekte olduğu haberinin alınması ve Hz. Peygamber'in de bu kervanı yakalamak amacıyla ordusuyla hareket etmesi sonucu meydana gelmiş bir savaş olarak anlatılır.³ Ebû Süfyan, Hz. Peygamber'in üzerine gel-

¹ Bilindiği üzere Hz. Peygamber'in bizzat katıldığı savaşlar 'Gazve' olarak isimlendirilmiştir. Ancak biz yaygın olarak bilinen 'Bedir Savaşı' ifadesinin başlıkta kullanılmasının daha uygun olacağını düşündük. Bu itibarla her ne kadar başlık bu isimle verilmişse de metin içerisinde mezkur savaştan bahsedilirken daha çok 'Bedir Gazvesi' ifadesi tercih edilmiştir.

² Kureyş kervanının yaklaşık bin deve den oluştuğuna dair bizce abartılı olduğunu düşündüğümüz bir rakamdan söz edilmektedir (Vâkîdî, *Kitâbu'l-Meğâzî*, nşr. Marsden Jones, Beyrut 1984/1404, I, 27). Esasında kervandaki insan sayısı ile ilgili otuz, kırk ve yetmiş gibi rakamlar verilmektedir (İbn Seyyidî'n-Nâs, *Uyûnu'l-Eser fi Funûnu'l-Meğâzî ve's-Şemâil ve's-Siyer*, Beyrut, t.y., I, 241). Bu rakamlar âyette belirtilen 'İki topluluktan güçsüz olanın elinize geçmesini istiyordunuz' (8. Enfâl, 7) açıklamasıyla örtüşür niteliktedir.

³ Hz. Peygamber yola çıkmadan iki gün önce Talha b. Ubeydullah ve Sa'd b. Zeyd'i bilgi toplamak amacıyla göndermiş, ancak onlar savaşın yapıldığı gün Medine'ye dönebilmişlerdir. Bkn. Vâkîdî, I, 19; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut, t.y., II, 11.

mekte olduğunu haber alınca, Mekke'den yardım istemiş⁴ ve bu amaçla yola çıkan Kureyş ordusu Bedir'de İslâm ordusuyla karşılaşmıştır.⁵

Savaşın görünürdeki sebebi bu şekilde gösterilse de, Enfâl sûresindeki âyetlere bakıldığında, Hz. Peygamber'in hedefinin kervan takibinden ziyade Kureyş ordusuyla karşılaşmaya yönelik olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim ilgili âyetlerde şu açıklama yer almaktadır: *'Rabbin seni hak yolunda savaşmak için sefere çıkardığında kimileri bundan nasıl hoşlanmadılarsa, gerçek ortaya çıktıktan sonra da, sanki sen onları göz göre göre ölüme sürüklüyor-muşsun gibi, seninle tartışmaktan geri durmadılar.'*⁶ Âyette geçen *'Rabbin seni hak yolunda savaşmak için sefere çıkardığında'* ifadesi, Hz. Peygamber'in savaşmak amacıyla yola çıktığına işaret olarak yorumlanabilir. Ancak savaşın görünürdeki sebebi olarak kervan takibi gösterilmektedir. Nitekim yolda bu gerçeği öğrenen ve daha çok kervanı takibe odaklanan ashabin bir kısmı Hz. Peygamber'in kararına itiraz etmiştir. Hatta bu karar âyette *'gerçek ortaya çıktığında'* ifadeleriyle dile getirilmiştir. Yani kervanla karşılaşmayı hedefleyen ashabin bir kısmı, kervana yardım amacıyla hareket eden Kureyş ordusuyla karşılaşacaklarını öğrendikleri zaman bu kararın, bile bile ölüme gitme anlamına geleceğini ileri sürmüşlerdir.⁷ İlgili âyetlerde bu durum şöyle dile getirilmiştir: *'Hani Allah, iki topluluktan birisinin (Suriye'den dönmekte olan kervan ve bu kervana yardım amacıyla yola çıkan Kureyş ordusu) elinize geçeceğine ilişkin vaatte bulunmuştu. Siz ise silah ve savaş gücü zayıf olanın (kervanın) elinize geçmesini arzuluyordunuz. Oysa Allah, hak ve hakikat davasını zafere ulaştırmak, kâfirlerin de kökünü kurutmak ve böylece o müşrikler hiç hoşlanmasalar da tevhide yüceltip şirki de çökertmek istiyordu.'*⁸ Görüldüğü üzere bu âyetler Hz. Peygamber'in hedefinin ve aynı zamanda ashabin bir kısmının amacının hangi doğrultuda olduğuna dair önemli ipuçları vermektedir.⁹ Bu âyetlere göre daha başlangıçtan itibaren ilahî iradenin Bedir Gazvesi'ne direkt olarak müdahale-

⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, nşr., Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, Mısır 1963/1383, II, 450; İbn Sa'd, II, 24; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Beyrut, t.y., II, 270.

⁵ İbn Hişâm, II, 440; Vâkîdî, I, 20-21, 28; İbn Seyyidî'n-Nâs, I, 242.

⁶ 8. Enfâl, 5-6.

⁷ Bazı Müslümanların savaş kararına itiraz etmeleri üzerine Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer gibi yakın arkadaşlarıyla istişare etmiştir. Ashap da ona Hz. Mûsâ'nın kavminin kendisini terk ettiği gibi (bkn. 5. Mâide, 24), asla kendi peygamberlerini terk etmeyeceklerine dair söz vermiştir. Hatta Resûlullah istediği takdirde kendilerini denize bile atmaktan sakınmayacaklarına dair taahhütte bulunmuşlardır. Bu güvence üzerine, Allah Rasulü son derece memnun olduğunu ifade etmiş ve Bedir'e doğru ilerlemiştir (Bkn. Vâkîdî, I, 48; İbn Hişâm, II, 447; İbn Sa'd, II, 14; Taberî, *Târîh*, II, 274). Resûlullah ashabından kendisine bağlılığıyla ilgili samimi sözleri duyduktan sonra, yola çıkarken şunları dile getirmiştir: *'Allah bana iki topluluktan birisini, ya kervanı yakalamayı, ya da onlara yardım için Mekke'den hareket etmiş olan Kureyş ordusunu Allah'ın yardımıyla yenmeyi vaat etti'* (Taberî, *Târîh*, II, 274; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîri'l-A'lâm; el-Meğâzî*, thk. Omer Abdüsselâm Tedmürî, Beyrut 1990/1410, 52).

⁸ 8. Enfâl, 7-8.

⁹ Hedef netleştikten sonra Resûlullah, Bedir'e doğru ilerlerken kendisini tanımayan ve yolda karşılaştığı Araplar'a Kureyş ve Müslümanlar hakkında neler bilip bilmediklerini ve ortalıkta ne tür şayiaların dolaştığını sorup bu şekilde bilgi edinmeye çalışmıştır (İbn Hişâm, II, 448; Taberî, *Târîh*, II, 274)

sinden söz etmek mümkündür.¹⁰

Şunu da hatırlatalım ki, Hz. Peygamber'in savaşlarında gizlilik esastı ve herhangi bir yere sefer düzenleyeceği zaman genelde hedef gizli tutulurdu. Oysa Bedir Gazvesi'nin hedefinin başlangıçtan itibaren açık bir şekilde belirtilmiş olması oldukça manidardır. Esed, Resûlullah'ın teamül dışına çıkarak hedefi önceden ilan etmesiyle ilgili yorumunda şunları söyler:

Tasarısını çok önceden açığa vurması, tasarlanan saldırının bir yanılmacadan başka bir şey olmadığını, buna karşılık ta başlangıçtan beri gizlenen gerçek hedefin ise Kureyş ordusuyla karşı karşıya gelmek olduğunu gösterir gibidir... Nitekim eğer Ebû Süfyân'ın kervanına saldırmak ve onu yağmalamaktan başka bir niyeti olmasaydı, bunu, sadece kervanı Medine yakınlarına gelinceye kadar beklemek ve ani bir saldırıyla işini bitirmek suretiyle pekala yapabiliirdi; hem bu durumda Ebû Süfyân Mekke'den silahlı bir yardım sağlamak için gerekli zamanı da bulamazdı.¹¹

Bedir ordusunda bulunan ashabın bir kısmı Suriye'den dönmekte olan kervanla karşılaşacakları beklentisindeydi. Dolayısıyla Müslümanlar kervan veya Kureyş ordusuyla karşılaşmak arasında tercihleriyle aynı zamanda ciddi bir sınavdan geçmişlerdir. Nitekim sûrenin hemen başlangıcında bazı Müslümanların ganimeti öncelermeleri ve bu konuda Resûlullah'a soru sormaları üzerine 'Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun'¹² uyarısı yapılmış ve devamındaki âyetlerde (8. Enfâl, 2-4) samimi Müslümanların vasıfları hatırlatılarak bir bakıma samimiyet sınavından geçtiklerine işaret edilmiştir. Buna ilaveten aynı sûrenin 27. âyetinde sahip olunan dünya malı ve çocukların birer imtihan vesilesi olduğuna işaret edildikten sonra, 67. âyette şu uyarı yapılmıştır: 'Ey mü'minler! Siz, fidye ve ganimet gibi dünya menfaatlerine tamah ediyorsunuz. Oysa Allah, ahiretteki kalıcı nimetlere sahip olmanızı diliyor.' Bütün bu ilahî buyruklar kervanı ele geçirmek için hedef belirleyen Müslümanlara yönelik birer uyarı niteliğindedir. Ancak bu düşüncede olan kimi Müslümanların arzularının aksine müşrik ordusuyla Bedir'de karşılaşılması ve zaferin Müslümanların lehine neticeleneceğinin bildirilmesi, açık bir şekilde hakkın batıla üstün geleceğinin ilahî mesajıdır. Her şeyden önce Allah'ın yardımının Müslümanlarla birlikte olacağı daha başlangıçtan itibaren vurgulanarak, bir bakıma Hz. Peygamber'e bu yönde adım attırılmıştır.

Taberî, Şam'dan dönmekte olan kervanın haberini aldığı zaman Hz. Peygamber'in, ashabını orduya çağırdığını söyler ve bir kısmının bu çağırışı ağırdan aldığını ekler.¹³ Rivayetin devamında bu kişilerin müşriklerle savaşa tutuşmaya

¹⁰ Âyetlerde işaret edilen hususlar İbn İshâk tarafından ayrıntılı bir şekilde dile getirilmiştir. İbn Hişâm, II, 490-500.

¹¹ Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı; meal-tefsir*, çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İstanbul 2002, 317-18.

¹² 8. Enfâl, 1.

¹³ İbn Hişâm, Enfâl sûresinin 5. âyetinin Hz. Peygamber'e katılmak istemeyenlerin durumuna işaret →→

ihimal vermedikleri için ağırdan aldıklarına değinilerek bir bakıma mazeret gösterilmek istenir. Oysa ilgili âyetlerde itiraz edenler Kureys'le savaşmaya ihtimal vermedikleri için değil, bilakis daha kolay ele geçirilebilecek olan kervanı kıstırmayı hedefledikleri için ağırdan almışlar ve bu gayelerinin gerçekleşmeyeceğini öğrendikleri zaman Hz. Peygamber'e itiraz etmişlerdir.¹⁴ Bu yönüyle Müslümanların ciddi bir sınava tabi tutulduklarını söylemek mümkündür.

Enfâl sûresinde yer alan ve Bedir Gazvesi'ni konu edinen âyetlere bakıldığında sürekli Allah'ın yardımına vurgunun yapılması dikkat çekmektedir.¹⁵ Bu sûreye ganimetlerin karşılığı olan *ğanâim* adı yerine *enfâl* isminin verilmesi oldukça manidardır. *Enfâl*, bağış veya bahşış anlamlarına gelir ve kişinin alması veya vermesi gereken miktardan fazlasını alması veya vermesi anlamlarını ihtiva eder. Bedir'de elde edilen ganimetler için bu ifadenin kullanılması, kazanılacak başarı ve beraberindeki ganimetlerin Allah'ın lütfuyla elde edildiğinin hatırlatılması bağlamında deruni bir manayı çağrıştırmaktadır. Nitekim sûrenin henüz başlangıcında ganimeti önceleyen ve Hz. Peygamber'e bunu soran Müslümanlara uyarı olarak ganimetlerin Allah ve Rasulüne ait olduğu uyarısı yapılmış ve ondan sonra samimi Müslümanların nitelikleri vurgulanarak, Müslümanların ganimet hırsıyla değil Allah rızası için hareket etmeleri gerektiğine işaret edilmiştir. Aslında sûrenin 41. âyetinde ganimetlerden söz edilmiştir. Ancak savaşın henüz başlangıcında bazı Müslümanların ganimet hedefi gütmeleri ve bu konuda Hz. Peygamber'e soru sormaları üzerine '*Sana ganimetlerden soruyorlar*' hitabı yer almakta ve hemen peşinden samimi Müslümanların özelliklerine işaret edilerek Allah rızasını gözetmelerine vurgu yapılmaktadır. Dolayısıyla asıl gayenin Allah rızası olması gerektiğine işaret edilerek, aslında elde edilen ganimetlerin de Allah'ın bir lütfu olduğu hatırlatılmış ve *enfâl* terimi kullanılmıştır.¹⁶

Şunu da hatırlatmakta yarar var ki, Enfâl sûresinin 42. âyetinde müşrik ordusuyla daha önceden karşılaşılacağına dair herhangi bir sözleşme yapılmadığına işaret edilmektedir. Ancak bu âyet savaş kararının önceden belli olmadığına değil, savaşılacak yer için önceden bir anlaşmanın yapılmadığına ve burada iki tarafın sanki sözleşmişçesine aynı mekânda karşılaşmalarının aslında Allah'ın takdiriyle gerçekleştiğine işaret edilmektedir. Nitekim âyette şu ifadeler yer almaktadır: '*Şayet siz düşman ordusuyla nerede ve ne zaman karşılaşmak gerektiğine dair birbirinizle sözleşmiş olsaydınız, asla görüş birliğine varamazdınız. Fakat Allah olması mukadder olan hükmünü gerçekleştirmek için savaşın yer ve zamanını kendi iradesine göre belirledi ki, bu savaşta can verecek olanlar ilahî iradenin açık bir müdahalesiyle can verdiğini görsün, hayatta kalacak*

→ →
ettiğini söyler. Bkn. İbn Hişâm, II, 490.

¹⁴ Taberî, *Târîh*, II, 267.

¹⁵ 8. Enfâl, 7-14, 17, 26, 29, 30, 43-44, 46; ayrıca bkn. 3. Âl-i İmrân, 127-28.

¹⁶ Bkn. Esed, 320; Mustafa İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an; Gereğçeli Meal-Tefsir*, İstanbul 2008, 307.

olanlar da yine o iradenin tecellisini görerek yaşasın'.¹⁷

Buraya kadar anlatılanlara bakıldığında henüz savaşın başlangıcından itibaren ilahî iradenin doğrudan ya da dolaylı müdahalesinden söz etmek mümkündür. Buna mukabil bu savaşla ilgili rivayetler incelendiğinde kimi zaman Kur'ân verilerinin pek dikkate alınmadığından söz edilebilir. Örneğin Taberî, Hz. Peygamber'in hedefinin başlangıçta tamamen kervan takibi olduğu için Mekkeden yardıma gelmekte olan Kureyş ordusuyla karşılaşacaklarından haberdar olmadığını ve Enfâl sûresinin 7. âyetinin bu duruma işaret ettiğini söyler.¹⁸ Benzer bilgiler İbn Hişâm'da da yer almaktadır.¹⁹ Oysa Taberî'nin delil kullandığı âyet Resûlullah'ın Kureyş ordusundan haberdar olmadığına değil, tam aksine bu orduyla karşılaşacağını bildiğine işaret etmektedir.²⁰ Ancak rivayetin bundan sonraki kısmı Resûlullah'ın müşrikler hakkındaki birtakım bilgileri önceden bildiği şeklinde yansıtılmıştır. Habere göre Allah Rasulü Kureyş'in kervana yardım amacıyla geldiğini öğrenince Bedir'e indiği zaman bir gurup sahabiyi bilgi edinmek amacıyla Bedir kuyusundan su almaya göndermiştir. Gurubun lideri Zübeyr, burada Kureyşli iki köleyi yakalayıp Resûlullah'ın yanına getirmiştir. O sırada Resûlullah namaz kılıyordu. Ashaptan bazı kişiler Kureyş hakkında bilgi edinmek için köleyi sorguya çekmiş, ancak verilen bilgilerden tatmin olmamış olacaklar ki, Kureyş ve Ebû Süfyân hakkında bildiklerini sakladığı gerekçesiyle köleyi tartaklamaya başlamışlar. Köle de bu durumdan kurtulmak için uydurma bilgiler anlatmıştır. Resûlullah namazı bitirince sahabîlere müdahale etmiş ve doğru bilgi verdiği zaman onu dövdüklerini, yanlış bilgi verdiği zaman ise salıverdüklerini söyleyip düşükleri yanlış dile getirmiştir.²¹

İbn Sa'd yakalanan Kureyşli köle ile ilgili haberleri aktarırken sözü edilen rivayetlerden hiç söz etmez ve sadece köle getirildiği zaman Resûlullah'ın ona bazı sorular sorup Kureyş ordusu hakkında bilgi edinmeye çalıştığına değinir.²² Neticede köle, Ebû Süfyân'dan haberinin olmadığını ve Kureyş'in kesin sayısını da bilmediğini söylemiş ve savaşa iştirak eden azıllı müşriklerin isimlerini saymıştır.²³ Bu arada Hz. Peygamber sayılarını tahmin etmek için bir öğünde kaç deve kestiklerini sormuş. Kölenin 'on deve' cevabı üzerine onların 900 ile 1000 civarında²⁴ olabileceklerini tahmin etmiştir.²⁵ Bu bilgilerden sonra Kureyş'in

¹⁷ 8. Enfâl, 42.

¹⁸ Taberî, *Târîh*, II, 267.

¹⁹ İbn Hişâm, II, 449; ayrıca bkn. İbn Sa'd, II, 15.

²⁰ 'Hani Allah, iki topluluktan birisinin (Suriye'den dönmekte olan kervan ve bu kervana yardım amacıyla yola çıkan Kureyş ordusu) elinize geçeceğine ilişkin vaatte bulunmuştu. Siz ise silah ve savaş gücü zayıf olanın (kervanın) elinize geçmesini arzuluyordunuz. Oysa Allah, hak ve hakikat davasını zafere ulaştırmak, kâfirlerin de kökünü kurutmak ve böylece o müşrikler hiç hoşlanmasalar da tevhidi yüceltip şirki de çökertmek istiyordu' (8. Enfâl, 7-8).

²¹ Vâkıdî, I, 52-53; İbn Hişâm, II, 449; Taberî, *Târîh*, II, 268, 275; ayrıca bkn. Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, İstanbul 1992, *Cihâd*, 115; Zehebî, 52.

²² İbn Sa'd, II, 15.

²³ Taberî, *Târîh*, II, 272.

²⁴ Vâkıdî belirtilen miktarda rakam verir ve müşriklerin, mütekebbir bir edayla Bedir'e geldiklerine →→

önderleriyle birlikte savaş meydanına geldiğini öğrenen Allah Rasulü ashabına dönerek 'Kureyş ciğer parelerini üzerinize sürmüştür' sözlerini söyleyerek olayın ciddiyetine dikkat çekmiştir.²⁶ Görüldüğü üzere alınan bilgilerden sonra Hz. Peygamber, Kureyş'in sayısını öğrenmiş ve ne derece büyük bir hazırlık yaptıklarının farkına varmıştır. Bu bilgiler Resûlullah'ın Kureyş ordusu hakkında önceden bir malumatının olmadığına işaret etmektedir. Dolayısıyla başlangıçta söz konusu orduyla karşılaşılacağına dair herhangi bir hazırlık olmadığı gibi, savaşılacak mekân için de karşılıklı sözleşme yapılmamıştı.²⁷ Anlaşıldığı kadarıyla Hz. Peygamber başlangıçta kervan takibi için ordu hazırlığına girişmişti, ancak yolculuk sırasında Kureyş ordusunun yardıma geldiği haberinin alınması üzerine bu orduya yönelmiştir. Muhtemelen bu yüzden bazı Müslümanlar ilgili karara itiraz etme gereği duymuştur. Hamidullah, Müslümanların kervana mı yoksa düşman ordusuna karşı mı savaşacakları lazım geldiğini önceden kestiremediklerini söyler ve Enfâl sûresinin 7. âyetinin onların bu durumuna işaret ettiğini belirtir.²⁸ Yine o, her ne pahasına olursa olsun kervanı korumak için müşriklerin harekete geçeceklerini tahmin ettikleri için ve onlara karşı durmanın bile bile ölüme gitmek anlamına geldiği için bir kısım Müslümanların bu karara itiraz ettiklerini söyler.²⁹

İbn Sa'd haricindeki kaynakların aktardığı yukarıdaki rivayet doğru kabul edilirse, Allah Rasulü hem Kureyş'in yardım amacıyla gelmekte olduğu bilgisinden yoksundur, hem de onlar hakkında konuşan bir kölenin verdiği doğru ve yanlış bilgileri önceden bilmektedir. Bu arada Hz. Peygamber'in, namaz kılarken bu sorgulamayla ne derece ilgilenmiş olabileceği de ayrı bir tartışma konusudur. Öte yandan namaz bitiminde Allah Rasulü köleden Kureyş hakkında bilgi edinmeye çalışmıştır. Madem kölenin verdiği doğru ve yanlış bilgileri biliyordu, o halde ne diye ondan bilgi edinmeye çalışmış olsun?

Dua ve İlahî Yardım

Bedir'de müşriklerin yenilgiye uğramalarında Hz. Peygamber'in yaptığı duanın etkili olduğuna dair birtakım rivayetler bulunmaktadır.³⁰ Habere göre Resûlullah savaştan önce Müslümanların sayısına oranla Kureyş ordusunun gücünü görünce dua edip Allah'tan yardım dilemiştir (8. Enfâl, 9). Bu dua aynı zamanda kulun bütün kuvvet ve kudretinin tükendiği ve bu bağlamda Allah'ın yardımına sığınmaktan başka bir çarenin kalmadığının somut ifadesidir. Allah Rasulü şöyle yakarmıştı: 'Ey Rabbim! İşte Kureyş, övündüğü bütün adamlarını

→ → işaret ederek Enfâl sûresinin 47. âyetinin onların bu durumuna işaret etini söyler. Vâkıdî, I, 39.

²⁵ İbn Hişâm, II, 449; İbn Sa'd, II, 15; Taberî, *Târîh*, II, 268.

²⁶ Vâkıdî, I, 53; İbn Hişâm, II, 450; Taberî, *Târîh*, II, 275. Taberî, yukarıdaki rivayetin tamamını Urve b. Zübeyr'e dayandırır. İbn Ishâk kaynaklı rivayet de genel muhteva olarak aynı doğrultudadır.

²⁷ 8. Enfâl, 42.

²⁸ Muhammed Hamidullah, *Hız. Peygamber'in Savaşları*, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1981, s. 66.

²⁹ Hamidullah, *Hız. Peygamber'in Savaşları*, s. 66-67.

³⁰ Vâkıdî, I, 67, 81; İbn Hişâm, II, 453; ayrıca bkn. Buhârî, *es-Sahîh*, İstanbul 1992, *Cihâd*, 89; Müslim, *es-Sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdalbaki, İstanbul 1992, *Cihâd ve Siyer*, 58.

ve gücünü toplayıp gelmiş. Onlar sana karşı düşman kesildiler ve elçini yalanlıyorlar. Ya Rabbi! Bana vaat ettiğin yardımına³¹ sığınırım. Ey Rabbim! Onların boyunlarının bükülmesini sağla.³²

Hz. Peygamber'in yaptığı duayla ilgili haberler kısmen farklı versiyonlarla hadîs kaynaklarında da yer almaktadır. Örneğin İbn Abbâs'a dayanan rivayete göre Resûlullah savaş öncesi müşriklerin sayısının çokluğunu görünce kibleye yönelmiş ve ellerini açarak şu duayı yapmıştır: 'Ya Rabbi! Bana vaat ettiğini yerine getir. Allah'ım! Bana vaat ettiğini ver. Ey Allah'ım! Şayet bu topluluk helâk olursa yeryüzünde sana ibadet edecek kimse kalmayacak.' Resûlullah duasında öylesine kendisinden geçmiş ki, ridası sırtından kayıp düşmüştür. Yanında bulunan Hz. Ebû Bekir alıp tekrar omuzlarına koymuştur. Arkasından ona sarılarak 'Ey Allah'ın Elçisi! Rabbine yaptığın dua yeter. Şüphesiz o sana vaat ettiğini yerine getirecektir' diyerek düşünmesini hatırlatmıştır. O sırada Enfâl sûresinin 9. âyeti nazil olmuş³³ ve Allah ona meleklerle yardım göndereceğini müjdelemiştir.³⁴ İbn Abbâs kaynaklı diğer rivayette hadîs metni değişmekle birlikte aynı dua yer almaktadır. Ancak bu rivayette Hz. Ebû Bekir'in, Resûlullah'ın arkasından sarılmayıp elini tuttuğu ve yaptığı duanın kendisine yeterli olacağını hatırlattığı, ardından Rasulullah'ın da ona Kamer sûresinin 45. âyetinin nazil olduğunu haber verdiği bilgileri yer almaktadır.³⁵ İbn Abbâs kaynaklı bir başka rivayette ise şu bilgiler aktarılır: Resûlullah dua ederken 'Ey Rabbim! Bana olan vadini yerine getirmeni diliyorum. Bu günden sonra kendine ibadet edilmesini...' dediği sırada Hz. Ebû Bekir onun elini tutmuş ve 'Ey Allah Rasulü! Artık yeter. Rabbinden pek ısrarlı bir şekilde istedin' demiştir. O sırada Resûlullah zırhını giyip karargâhından dışarı çıktığı zaman Kamer sûresinin 45-46. âyetleri nazil olmuştur.³⁶ Bu âyetlerde şu ilahî hitap yer almaktadır:

Ama o topluluk yakında bozguna uğrayıp dağılacak. Onlar asıl, kıyamet gelip çatınca günlerini görecekler. Çünkü, o zaman çekecekleri azap çok daha korkunç ve dayanılmaz olacak (54. Kamer, 45-46).³⁷

³¹ Hz. Peygamber'in yardım vaadiyle kastettiği şey, Enfâl sûresinde geçen ve 'iki düşman topluluğundan birisinin sizin elinize düşeceği sözünü vermişti. Sizler, silah ve savaşçı gücü zayıf olan kervanı ele geçirmeyi arzuluyordunuz.' (9. Enfâl. 7) âyetindeki vaat olmalıdır.

³² İbn Hişâm, II, 453; Zühri ve Urve b. Zübeyr kanalıyla gelen dua metni biraz farklılık arz etmekle birlikte aynı içeriktedir (Vâkıdî, I, 59).

³³ 'Hani siz Rabbiniz'den yardım istiyordunuz. O da, 'Ben size bir biri ardına bin melek ile yardım edeceğim' diye duanızı kabul etmişti' (8. Enfâl, 9).

³⁴ Müslim, *Cihâd ve Siyer*, 58. İbn İshâk kaynaklı rivayette Bedir gecesini Resûlullah kısa bir uykuya dalmış ve uyandığında 'Müjdelersün Ey Ebû Bekir! Allah'ın yardımı geldi. İşte Cebrail, tozlu dizleri ve dirsekleriyle atının yularından tutmuş geliyor' diye haber vermiştir (İbn Hişâm, II, 457; Taberî, *Târîh*, II, 280).

³⁵ Buhârî, *Meğâzî*, 4; *Cihâd*, 89; İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, çev. Bekir Karlığa-Bedrettin Çetiner, İstanbul 1985, VII, 3252. Tirmizî'de yer alan aynı hadis Hz. Ömer'e dayandırılmaktadır. Tirmizî, *es-Sünen*, İstanbul 1992, *Tefsiru'l-Kur'an*, 8.

³⁶ Taberî, *Târîh*, II, 280.

³⁷ Âyet meallerinde Mustafa Öztürk'e ait mealden yararlanılmıştır. (Bkn. Mustafa Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali; Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, Ankara 2008).

Hız. Peygamber'in duasıyla ilgili olduğu iddia edilen bu âyetlerin siyak ve si-bakına bakıldığı zaman, burada Bedir Gazvesi'nden hiç söz edilmeyip tamamen müşriklerin düşmanlıkları ve kıyamet günü uğrayacakları azaba vurgu yapılmış ve aynı zamanda Hız. Peygamber'i teselli etmeye yönelik bir mesaj verilmiştir.³⁸ Ancak mezkur âyette vurgulanan azap Bedir'de müşriklerin uğradığı hezimetle ilintilendirilmiştir. Oysa yukarıdaki anlatılanlarla Kamer sûresinin 45. âyeti ta-mamen farklı bağlamdadır. Ayrıca bu âyetin Bedir Gazvesi'nden önce inmiş ol-ması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Esed, dua üzerine meleklerle yardım müj-desinin verilmesiyle Hız. Peygamber'in bu âyeti hatırladığını söylemektedir.³⁹ İbn Abbâs ve Hız. Ömer'e dayandırılan rivayetlere değinen Taberî, yukarıda verilen bilgilerin benzerlerini tekrarlar.⁴⁰ Ancak onlardan farklı olarak bu olayın akabin-de Kamer sûresinin 45. âyeti değil, Enfâl sûresinin 9 ve 10. âyetlerinin nazil ol-duğunu söyler.⁴¹

Vâkıdî'de yer alan rivayetlere göre ise savaş öncesi ashap savaş için saf tuttuğu sırada Resûlullah gölgeğinde uyuyordu. Düşmanın giderek yaklaşmak-ta olduğunu gören Hız. Ebû Bekir onu uyandırdı. Resûlullah da kendisine vaat edilen yardımın gelmesi için Allah'a dua etmeye başladı. O sırada Ebû Bekir'in de, onca dua ve yakarış karşısında Allah'ın yardımının mutlaka geleceğini söy-lediği bilgilerine yer verilir.⁴² Bu yakarışın peşinden Hız. Peygamber Cebrail'in bin melekle yardıma geldiğini müjdelemiştir.⁴³ Bu rivayetin ciddi kuşkular içerd-iği aktarılan bilgilerden anlaşılabilir. Örneğin ashabın savaşa tuttuğu bir sı-rada Resûlullah'ın uyuyor olması ve Ebû Bekir tarafından uyandırılması pek inandırıcı ve gerçekçi gözükmemektedir. Muhtemelen âyette Müslümanların iç-lerindeki tedirginlikleri yenmeleri için hafif bir uykuya daldırılmalarına işaret edilmesi, daha sonraki dönemlerde bu konuda farklı rivayetlerin ortaya çıkma-sına ve mezkur uyku hadisesinin bu şekilde takdim edilmesine zemin hazırla-mıştır.

Yukarıdaki rivayetler göz önünde bulundurulduğunda Resûlullah'ın savaş öncesinde dua ettiği anlaşılmaktadır. Ancak bu haberle ilgili rivayetler aktarılr-ken birtakım çelişkili bilgilerin mezkur rivayete eklenmiş olması muhtemeldir. Bu yüzden farklı rivayetler bir arada zikredilmiştir. Örneğin yukarıda dile getiril-diği gibi bazı rivayetlerde Kamer sûresinin 45. âyeti, bazısında 45-46. âyetleri, bazı rivayetlerde ise Enfâl sûresinin 9 ve 10. âyetlerinin nazil olduğu dile geti-rilmiştir. Ancak dikkat edilirse konuyla ilişkilendirilen Kamer sûresindeki âyet-ler, dile getirilen iddiaları destekleyecek bağlamda değildir. Bunun yanında Müslümanların galibiyeti için Hız. Peygamber'in dua etmesinde mucizevi bir

³⁸ Bkn. 54. Kamer, 40-49.

³⁹ Esed, 322, 1092.

⁴⁰ Taberî, *Târîh*, II, 280; ayrıca bkn. Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Beyrut, t.y., XV, 129.

⁴¹ Taberî, *Târîh*, II, 280; Râzî, XV, 129.

⁴² Vâkıdî, I, 67, 81.

⁴³ Vâkıdî, I, 81.

mahiyet aramak yerine, bunu tabii bir hadise olarak değerlendirmek daha makul gözükmektedir.

Düşman Sayısının Az Gösterilmesi

Bedir'de karşılaşılan olağanüstülüklerden birisi düşman sayısının az gösterilmesiyle ilgili bilgilerdir. Bu husus Kur'ân'da şöyle zikredilmektedir: *'Allah, Bedir Gazvesi öncesi müşrikleri rüyada sana sayıca az bir topluluk olarak gösterdi. Şayet onları kalabalık gösterseydi, muhakkak yılgınlığa kapılıp savaşta savaşmama konusunda anlaşmazlığa düşerdiniz. Ancak Allah sizi böyle bir sıkıntıya düşmekten kurtardı.'*⁴⁴ Âyet literal anlamıyla okunduğu zaman Müslümanların endişelerinin giderilmesi için düşman ordusunun somut olarak sayıca az gösterildiği şeklinde anlaşılabilir. Ancak dikkat edileceği üzere âyette fiili olarak savaş anında değil *'rüyada sana müşrikleri az gösterdi'* ifadesi geçmektedir. Dolayısıyla somut olarak bir azlıktan ziyade burada mecazî bir azlık söz konusudur. Bir başka ifadeyle henüz savaşın başlangıcında Müslümanlar moral ve psikolojik bakımdan desteklenmiştir. Dikkat edileceği üzere düşman tarafı için de benzer bir azlıktan söz edilmekte ve ilgili âyette konu şöyle dile getirilmektedir: *'Hani Bedir'de karşı karşıya geldiğiniz zaman, Allah onları gözünüzde büyütmemenizi sağlamıştı. Siz de zaten onların gözünde az görünüyordunuz ki, Allah olmasını irade buyurduğu hükmünü gerçekleştirmek için böyle yaptı.'*⁴⁵ Müslümanlara bu mesajlar verildikten sonra onları cesaretlendirmek için şu hatırlatma yapılmaktadır: *'Ey iman edenler! Siz bir toplulukla karşı karşıya geldiğiniz zaman sıkı durun ve Allah'ı çokça anın ki, kurtuluşa eresiniz.'*⁴⁶

Savaş öncesinde Kureşliler kendi güç ve sayı üstünlüklerinden öylesine emindi ki, Müslümanları önemsenmeyecek bir kuvvet olarak görüyorlardı. Dolayısıyla Müslümanları fazla kaale almamışlardı. Savaşın kaybedilmesinde bu yanılığın önemli bir etkisi olduğunu göz ardı etmemek gerekir.⁴⁷ İzzet Derveze her iki tarafın birbirlerinin sayılarının az olduğuna şahit olmaları üzerine, özellikle müşriklerin cesaretinin artıp saldırıya geçmelerine zemin hazırladığını ve savaşın başlamasının nedenlerinden birisinin bu hadise olduğunu söylemektedir.⁴⁸ Bu yoruma göre somut bir azlık/çokluktan söz edilmesi gerekir. Oysa âyetlerde mecazî bir anlatım söz konusudur.

Hatırlanacağı üzere iki taraf karşı karşıya geldiği zaman düşman sayısının çokluğunu gören Müslümanların endişeye kapıldıkları ve aynı endişeyi Hz. Peygamber'in de yaşadığı bilinmektedir. Nitekim yukarıda dile getirildiği gibi, Bedir'e indiği vakit Hz. Peygamber önce bir keşif yaptırmış ve müşriklerin sayıları-

⁴⁴ 8. Enfâl, 43.

⁴⁵ 8. Enfâl, 44.

⁴⁶ 8. Enfâl, 45.

⁴⁷ Esed, s. 332.

⁴⁸ İzzet Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Mehmet Yolcu, İstanbul 1989, III, 209.

nın yaklaşık bin kişi civarında olduğunu tespit etmiştir. Bu rakam Hz. Peygamber ve Müslümanlar tarafından bilindiğine göre, âyette işaret edilen müşrik ordusunun sayısının az gösterilmesi hadisesi, somut olarak onların sayılarının az gösterildiği anlamından ziyade, mecazî anlam taşımalıdır. Bir başka ifadeyle düşmanı gözlerinde büyütmemeleri sağlanmıştır.⁴⁹ Kaldı ki, bu azlığın rüyada gösterildiğini unutmamak gerekir.

Öte yandan müşrikler zaten kendilerini güçlü gördüklerinden, saldırı konusunda herhangi bir endişe yaşamamışlardır. Bu nedenle Müslümanları az/zayıf bir topluluk olarak görmeleri vakia olarak âyette vurgulanan manayla örtüşmektedir. Bunlara ilaveten mezkur âyetler her iki taraf için de bir uyarı niteliği taşımaktadır. Nitekim Âl-i İmrân sûresinde iki tarafın durumunun bir ibret⁵⁰ vesilesi olduğu şu âyetle dile getirilmiştir: 'Savaşmak için karşı karşıya gelmiş iki toplulukta sizin için büyük ibret var. O topluluktan biri Allah yolunda çarpıştı. Diğer topluluk ise kâfirlerden oluşmuştu. O kâfirler müminleri gözleriyle süzdüklerinde kendilerinden iki kat daha fazla sayıda görüyorlardı. Unutmayın ki, Allah destek ve yardımını dilediği kimselere lütfeder' (3. Âl-i İmrân, 13).⁵¹ Görüldüğü üzere orantısız güç farkına rağmen oldukça zayıf konumdaki Müslümanların galip gelebilmeleri, ancak ilahî yardımla gerçekleşebilecek bir hadisedir. Bu yönüyle bakıldığında Allah'ın kudret ve iradesinin her şeyin üstünde olduğu vurgusu ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla burada somut bir azlıktan ziyade mecazî bir azlıktan söz etmek kanaatimizce daha mantıklıdır. Nitekim iki taraf arasında üç katlık bir orantısızlık söz konusu iken ilgili âyette 'iki kat daha fazla sayıda görüyorlardı' ifadesi bu bağlamda bir anlam taşımalıdır.

Sayca az gösterilmenin yüreklendirme anlamında manevi bir azlık olduğu Enfâl sûresinin bir başka âyetinde daha çarpıcı bir şekilde şöyle dile getirilmiştir: 'Ey Peygamber! Savaş konusunda müminleri yüreklendir. Eğer içinizden sebatkâr yirmi kişi çıkarsa bunlar iki yüz kişinin hakkından gelir. Şayet içinizden bu vasıfta yüz kişi çıkarsa bunlar da bin kâfirin hakkından gelir. Çünkü o kâfirler Allah yolunda savaşıp can vermenin manasını kavramaktan yoksun bir yığındır. Allah şu andan itibaren yükünüzü hafifletti. Zira o sizin savaşma konusunda zayıf olduğunuzu gördü. Şimdi içinizden yüz sebatkâr çıkacak olursa bunlar iki yüz kâfirin hakkından gelebilir. Eğer içinizden bu vasıfta bin kişi çıkarsa bunlar da Allah'ın izniyle iki bin kâfirin hakkından gelir. Unutmayın ki Allah zor durumda sebat etmeyi bilenlerle beraberdir' (8. Enfâl, 65-66). Dikkat edileceği üzere âyetlerde sayısal oranlar verilmekte, ancak Allah yolunda savaşmanın idrakini kavrayamayanların şuursuz ve bilinçsiz bir kalabalık olduğu

⁴⁹ Bkn. Esed, s. 332; ayrıca bkn. Halil İbrahim Bulut, *Kur'ân Işığında Mûcize ve Peygamber*, İstanbul 2002, s. 215.

⁵⁰ Bkn. Elmalılı, II, 320.

⁵¹ Esed, bu âyetin çoğunlukla Bedir Gazvesi'yle ilgili olduğuna dair genel bir kabulden söz ettikten sonra, aslında mezkur âyetin umumi bir muhtevaya sahip olduğuna işaret etmiş ve tarihte sıkça rastlanan bir realite olarak çeşitli az toplulukların kalabalık toplulukları yendiği gerçeğine işaret edildiğini hatırlatmıştır (bkn. Esed, s. 90).

na vurgu yapılmaktadır. Bir başka ifadeyle nicelik yerine niteliğin önemli olduğu hatırlatılmaktadır. Bu itibarla bilinçli bir şekilde samimiyetle mukavemet gösteren daha az bir gücün, kat be kat üstün olan bilinçsiz kalabalıkların hakkından gelebileceği gerçeğinin altı çizilmekte ve sayısal anlamda üstünlüğün pek önemli olmadığına önemine işaret edilmektedir. Nitekim aynı gerçek Bakara sûresinde, '*Nice az sayıdaki birlikler, Allah'ın yardımıyla büyük ordulara üstün gelmiştir. Çünkü Allah zor zamanda sabır ve sebat gösterenlerle beraberdir*'⁵² âyetiyle dile getirilmiştir. Esed, ilgili âyetlerin yorumunda sayısal oranlarla ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır: 'Burada ikiye karşı bir, yahut ona karşı bir gibi sayısal oranlar, kuşkusuz tıpkısı tıpkısına mutlak oranlar olarak lafzî anlamlarıyla ele alınmamalı; nitekim Müslümanlar Bedir'de kendilerinden sayıca üç kat daha fazla ve donanımcı daha güçlü bir orduyu bozguna uğratmışlardır.'⁵³ Bütün bu açıklamalara ilave olarak şu gerçeği de göz ardı etmemek gerekir ki, savaş öncesi her iki taraf birbirlerinden oldukça çekinmekteydi ve bu nedenle endişelidiler. Nitekim Hz. Peygamber'in keşif yaptırdığı gibi müşrikler de Müslümanların sayısını öğrenmek için keşif yaptırmışlardı. Hatta onların bir kısmı savaşmama taraftarıydı ve geri dönülmesini önermişlerdi.⁵⁴ Dolayısıyla bu endişelere bağlı olarak müşriklerin Müslümanların sayısını kalabalık olarak algılamış olmaları da muhtemeldir.

Melekler'in Yardımı

Bedir Gazvesi'nde Müslümanlar lehine gelişen olağanüstülüklerden birisi meleklerin yardıma gönderilmesi hadisesidir. Takdir edileceği üzere meleklerin yardıma gönderilmesi, ilahî iradenin Bedir Gazvesi'ne doğrudan müdahalesi anlamına gelir. Ancak bu müdahalenin mahiyetiyle ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. Örneğin gönderilen meleklerin bizzat savaşıp savaşmadıkları tartışılmıştır. Müfessir Râzî, meleklerin savaş amacıyla değil, müjdelemek için gönderildiğini söyler. Hatta görüşünü desteklemek için Hz. Peygamber'in Ebû Bekir'e Allah'ın yardım edeceğini müjdelediğini bildiren rüyasını delil gösterir.⁵⁵ Yine Râzî, Bedir'de meleklerin savaşmayıp Müslümanların saflarında durarak kalabalık gözükmelerini sağladıklarını ve onların morallerini yükselttiklerini ifade eder. Bu görüşünü temellendirmek için tek bir meleğin bile dünyayı yok edebileceğini ve geçmiş kavimlerin başlarına gelen felâketlerin bunun kanıtı olduğunu söyler.⁵⁶ Dikkat edilirse âyette '*Size ardı ardına inecek bin melekle yardım edeceğim*'⁵⁷ ifadesi, fiili olarak meleklerle ordu gönderilmesi anlamından ziya-

⁵² 2. Bakara, 249.

⁵³ Esed, s. 338.

⁵⁴ İbn Hişâm, II, 449; İbn Sa'd, II, 15; Taberî, *Târîh*, II, 268; Müşrikler, Müslümanların sayısını öğrenmek için Umeyr b. Vehb el-Cemuhi'yi görevlendirmişlerdi. O, görünürdekilerin haricinde başka bir kuvvet göremeyince kendilerinin çok daha üstün olduklarını dile getirip taraftarlarını cesaretlendirici konuşmalar yapmıştır (İbn Hişâm, II, 485; Taberî, *Târîh*, II, 278).

⁵⁵ Râzî, XV, 130-31.

⁵⁶ Râzî, XV, 130.

⁵⁷ 8. Enfâl, 9.

de, ilahî yardım gönderileceğine dair bir vaat ve müjdedir. Bu vaatle birlikte Müslümanların yaşamış oldukları endişeler giderilmiştir. Nitekim bu durum Enfâl sûresinin 10. ve 11. âyetlerinde net bir şekilde belirtilmektedir. Dolayısıyla meleklerle yardım gönderilmesi hadisesi, kanaatimizce bu şekilde bir yardımdır.

Yukarıda da değinildiği gibi, Hz. Peygamber Bedir'de Kureyş ordusuyla karşı karşıya geldiği zaman onların gücünü görünce, Allah'ın yardımına sığınıp dua etmiştir. Onun duası üzerine meleklerle yardım gönderileceği şu âyetlerle müjdelenmiştir:

Ey Mü'minler! Hani müşriklerle Bedir'de savaşmak zorunlu hale gelince siz yardım için Rabbinize yakarmıştınız. O da, bu yakarışınıza 'Ben size ardi ardına inecek bin melekle yardım edeceğim' diye karşılık vermişti. Allah bu yardımı size sırf zafer müjdesi olsun ve böylece kaygı dolu gönülleriniz yatışıp huzur bulsun diye yapmıştı. Bilesiniz ki, asıl yardım ancak Allah'tan gelir. Şüphesiz Allah üstün kudret sahibidir. Her buyruğu ve fiili mutlak isabetlidir (8. Enfâl, 9-10).

Dikkat edileceği üzere, âyette Hz. Peygamber'in duasının ardından meleklerle ilahî yardım gönderileceği vaadinde bulunulmuş⁵⁸ ve sonunda Müslümanların zafer kazanacakları müjdesi verilmiştir.⁵⁹ Nitekim âyette 'Allah bu yardımı yalnızca müjde olsun diye yaptı' (وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَى) ⁶⁰ ifadeleri yer almaktadır. Dolayısıyla fiili olarak meleklerin savaşmasından söz edilmemektedir.⁶¹ Ancak zaferin Müslümanların lehine neticeleneceğinin müjdelenmesi, onların cesaretlerinin artmasına ve yaşadıkları tedirginliğin ortadan kalkmasına vesile olmuştur. Nitekim Â-i İmrân sûresinde mezkur yardıma işaret edilirken şu hatırlatma yapılmaktadır: 'Allah bu yardımı sırf sizin için bir zafer müjdesi olsun ve böylece gönülleriniz rahatlayıp huzur bulsun diye yaptı. Zafer kazandıran yardım ancak o üstün kudret sahibinden, her şeyi yerli yerinde yapan Allah'tan gelir'.⁶² Bütün bunlara ilaveten meleklerin yardımının manevi boyutta olduğu Yâsîn sûresindeki şu âyetle de teyit edilebilir: 'Biz ondan sonra kâfir halkını cezalandırmak için gökten bir ordu indirmedik, zaten indirecek de değiliz'.⁶³ Bütün bu âyetler göz önünde bulundurulduğunda meleklerin fiili olarak savaştıklarına dair Kur'ânî bir dayanak bulmak mümkün değildir.

Meleklerin doğrudan savaşmış savaştıklarıyla ilgili yapılan yorumlar şu âyetle de ilintilendirilmiştir: 'O zaman Rabbin meleklerle şöyle vahyetmişti; 'Ben sizinle beraberim. Siz mü'minleri yüreklendirin. Ben, o kafirlerin yüreklerine

⁵⁸ Vâkıdî, I, 56; ayrıca bkn. Mustafa Fayda, 'Bedir Gazvesi', DİA, İstanbul 1992, V, 326.

⁵⁹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, t.y., IV, 207-208.

⁶⁰ Aynı ifade Â-i İmrân 126. âyette de geçmektedir.

⁶¹ Müslim'de yer alan bir rivayette de Resûlullah'ın duasının ardından Enfâl sûresinin 9. âyetinin nazil olduğu ve meleklerle yardım gönderildiği bilgilerine yer verilmiştir (Müslim, *Cihâd ve Siyer*, 58).

⁶² 3. Â-i İmrân, 126.

⁶³ 36. Yâsîn, 28.

korku salacağım. Haydi onların boyunlarını vurun, parmaklarını kırın ve onları etkisiz hale getirin'.⁶⁴ Mezkur âyetin literal anlamına bakılarak bu savaşta öldürülen müşriklerin Müslümanlar tarafından değil bizzat Allah tarafından öldürüldüğü görüşleri ileri sürülmüş ve delil olarak şu âyet gösterilmiştir: 'Ey Mü'minler! Savaşta o müşrikleri siz öldürmediniz, gerçekte Allah öldürdü. Düşmana attığın zaman da, aslında sen atmadın, Allah attı. Allah, bütün bunları mü'minleri güzel bir sınavdan geçirmek için yaptı' (8. Enfâl, 17). Âyette geçen 'Attığın zaman sen atmadın, Allah attı' ifadesine istinaden bir çok müfessir, burada meleklerin doğrudan savaştıkları kanısındadır.⁶⁵ Oysa burada mecazî mana söz konusudur ve bu âyet savaş akabinde Müslümanların, bir bakıma zafer sarhoşluğuyla Allah'ın yardımını unutturmasına böbürlenme yarışına girmeleri üzerine nazil olmuştur. Böylece kazanılan başarının Allah'ın yardımıyla gerçekleştiği uyarısı yapılmıştır.⁶⁶ Gerek bu uyarıda gerekse Bedir Gazvesi'nden bahsedilen diğer âyetlerde Müslümanlar tarafından kazanılan başarının Allah'ın yardımıyla gerçekleştiği vurgusunun ısrarla hatırlatılması dikkat çekicidir.⁶⁷ Bu yönüyle bakıldığında mezkur savaşla ilgili olarak zikredilen birtakım olağanüstülükleri mucize olarak değerlendirme yerine, Allah'ın Müslümanlara yardımı şeklinde telakki etmek daha kabul edilebilir bir yaklaşım olsa gerektir.⁶⁸

Kuşkusuz meleklerin doğrudan savaşa iştirak ettiklerini kabul etmek olağanüstü bir hadisedir. Ancak böyle bir iddianın aynı zamanda birtakım sakıncalar içerdiğini ve bazı soru işaretleri taşıdığını unutmamak gerekir. Bir kısım rivayetlerde müşriklerin kimler tarafından öldürüldüklerine dair pek çok ayrıntıdan söz edilmektedir.⁶⁹ Örneğin savaş öncesi Hz. Peygamber'in amcası Hamza, Hz. Ali ve Ubeyde b. Hâris'in mübarezeye tutuştukları ve Hamza ile Ali'nin rakiplerini öldürdükleri bilinmektedir ve bunun aksi de dillendirilmemiştir.⁷⁰ Keza Ubeyde b. Hâris gibi bazı sahabeler yaralanırken⁷¹ bir kısmı ise şehit düşmüştür.⁷² Bu bilgilere göre şayet melekler bizzat savaşa iştirak edip müşrikleri öldürmüşlerse onlarla doğrudan çarpışmış olanların durumu nasıl izah edilebilir? Dikkat edilirse savaş başlamadan hemen önce Hz. Peygamber yardım için Al-

⁶⁴ 8. Enfâl, 12.

⁶⁵ Örneğin İbn Abbâs, meleklerin Bedir'de doğrudan savaştıklarını iddia etmiştir. Onun rivayetine göre Bedir haricindeki savaşlarda melekler savaşmamışlardır (Vâkıdî, I, 79).

⁶⁶ Bkn. 3. Â-i İmrân, 126; ayrıca bkn. Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1993, I, 225-26, 127.

⁶⁷ Bkn. İbn Kesîr, *Tefsîr*, VII, 3252-54; Ömer Özsoy-İlhami Güler, *Konularına Göre Kur'an (Sistematik Kur'an Fihristi)*, Ankara 2006, 648-653.

⁶⁸ Bkn. İbrahim Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara 2003, 166.

⁶⁹ Vâkıdî, I, 65; İbn Sa'd, II, 23. Sadece Ebû Cehil'i öldürenler arasında pek çok isim zikredilmektedir (Buhârî, *Farzu'l-Humus*, 18; *Meğâzî*, 10, 12; Müslim, *Cihâd ve Siyer*, 42; Ebû Dâvûd, *Cihâd*, 132; Vâkıdî, I, 87-90; Taberî, *Târîh*, II, 284; Zehebî, 61-62). Yine öldürülen diğer müşrik önderlerin de farklı kişiler tarafından katledildikleri bilgileri bulunmaktadır (Vâkıdî, I, 85-87).

⁷⁰ İbn Sa'd, II, 17; Müslim, *Tefsîr*, 34; Zehebî, 57.

⁷¹ Vâkıdî, I, 68-69, 82-85; İbn Sa'd, II, 17.

⁷² Vâkıdî, I, 65; Zehebî, 57-58; İbn Sa'd, Bedir'de şehit düşenlerin isimlerini tek tek saymaktadır. İbn Sa'd, II, 16, 17-18.

lah'a dua etmiş ve akabinde meleklerle yardım gönderileceği müjdesi verilmiştir. Yine melekler savaştıysa bir meleğin bütün topluluğu yok edebileceği göz önüne alındığında, şehit düşen Müslümanların durumu nasıl açıklanır? Savaş şartları içerisinde kimin kimi öldürdüğünü net olarak tespit etmek hayli zor olacağına göre, müşriklerin bizzat melekler tarafından öldürüldüğünü iddia etmek ne derece gerçekçidir? Madem müşrikleri melekler öldürmüştü, o halde savaşa iştirak eden sahabiler neden onların kendileri tarafından öldürüldüklerini dilendirmişlerdir?

Kimi rivayetlerde ise, Meleklerin Bedir'de sadece savaşmakla kalmayıp aynı zamanda esir aldıklarına dair iddialar dile getirilmiştir.⁷³ Hatırlanacağı üzere Hz. Peygamber'in amcası Abbâs Bedir'de esir alınanlardan birisidir. Rivayete göre onu Ensâr'dan Ebû'l-Yeser (Ka'b b. Amr) adında birisi esir almıştı. Bu şahıs Abbâs'ı Resûlullah'a getirdiği zaman onu kendisinin esir aldığını söyleyince, Abbâs itiraz ederek kendisini oldukça güler yüzlü, saçları dökülmüş ve bacakları alacalı ata binmiş bir şahsın esir aldığını ve Ebû'l-Yeser geldiği zaman bu şahsın ortalıkta gözükmediğini söylemiştir. Bunun üzerine Allah Rasulü, amcasını esir alan şahsa 'Allah sana iyi bir melekle yardım etti ve onu esir aldın' demiştir.⁷⁴

Enfâl sûresinde geçen âyetlere bakıldığında ilahî yardımı inkâr etmek mümkün değildir. Ancak sözü edilen müdahalenin hangi boyutta olduğunu net olarak belirlemek gerekir.⁷⁵ Aksi halde birtakım yanlış yorumlar zihinleri meşgul etmekte ve bazı yanlış anlamaların oluşmasına neden olmaktadır. Bu itibarla meleklerin yardımının kimi rivayetlerde iddia edildiğinin aksine somut olarak bizzat savaşa iştiraktan ziyade, manevi bir destek olarak görmek gerektiği kanısındayız. Nitekim Hendek savaşında da meleklerle yardım edildiğine işaret edilirken, ilgili âyette '*sizin görmediğiniz ordular göndermiştik*' ifadeleri kullanılmaktadır.⁷⁶ Aynı ifade Huneyn savaşında yapılan yardıma işaret eden âyette de geçmektedir.⁷⁷ Hal böyleyken meleklerin fiili olarak savaştığına dair birtakım görüşler ileri sürülmüş ve bazen bu görüşler sınırları zorlayan yorumlara dönüşmüştür. Örneğin ismi zikredilmeyen bir sahabi bu savaşta müşriklerden üç kişinin kellesini koparıp Hz. Peygamber'in önüne getirmiş, ikisini kendisinin öldürdüğünü, ancak diğerinin tanımadığı beyaz yüzlü ve uzun boylu bir kişi tara-

⁷³ Taberî, *Târîh*, II, 282.

⁷⁴ Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, 75; ayrıca bkn. İbn Sa'd, IV, 12; Taberî, *Târîh*, II, 270, 288-89. Yine bir başka rivayete göre Hubeys el-Esedî Bedir'e dair anılarını anlatırken kendisini yer ile gök arasında bulunan alacalı ata binmiş uzun boylu beyaz yüzlü bir adamın esir alıp bağladığını ve sonra o şekilleyken kendisine Abdurrahman b. Avf'ın rastladığını söylemektedir. Abdurrahman etrafa seslenip onu kimin esir aldığını öğrenmeye çalışmış, ancak kimse çıkmayınca esiri alıp Hz. Peygamber'e getirmiştir. Durumu Resûlullah'a anlatınca Hz. Peygamber de onun bir melek tarafından esir alındığını söylemiştir (Vâkîdî, I, 79).

⁷⁵ Örneğin İzzet Derze Müslümanlara ilahî yardım yapıldığından söz etmekte, ancak bu yardımın hangi boyutta olduğuna dair net bir görüş belirtmemektedir. Derze, III, 207-210.

⁷⁶ 33. Ahzâb, 9.

⁷⁷ 9. Tevbe, 26.

fından öldürüldüğünü belirtmiştir. Hz. Peygamber de o kişinin melek olduğunu söylemiştir.⁷⁸

İbn Abbâs kaynaklı bir rivayette, Ğifâr oğullarına mensup bir şahıs Bedir Gazvesi sırasında tanık olduğunu iddia ettiği bir haberde şunları aktarmıştır: Ben amca oğlu ile birlikte Bedir'e bakan dağın tepesine çıkmıştım. O sırada henüz müşriktik. Savaşın gidişatını izliyorduk. Amacımız hangi tarafın yenildiğine tanık olmak ve yenilenlerin eşyalarını yağmalamaktı. Derken bize bir bulut yaklaştı. Bulutun içerisinde atların kişnediklerini işittik. İçlerinden birisi 'Hayzum ilerle'⁷⁹ diye sesleniyordu. Amcamın oğlu öylesine korktu ki, kalbi parçalandı ve oracıkta öldü. Ben de az kalsın ölüyordum. Bir süre sonra kendimi toparladım.⁸⁰ Bir başka rivayette ise bu iki şahıs Bedir'de müşriklerin sayısına oranla Müslümanların sayısının dörtte bir olduğuna tanık olmuşlar, ancak kafalarını kaldırdıkları zaman gökyüzünde hareket halindeki bulutta adam ve kılıç sesleri duymuşlardır. O sırada bir adam atına 'Hayzum ilerle' diye seslenmiş, diğerleri de ona 'yavaş ol' uyarısında bulunmuştur. Sonra onlar Resûlullah'ın sağ tarafına inmişlerdir. Ardından onlar gibi diğer bir gurup daha gelmiştir. Olayı anlatan şahıs önlerinde gelişen hadiseleri gören amca oğlunun kalbinin dayanamayıp öldüğünü, kendisinin de şahit olduklarından sonra İslâm'ı kabul ettiğini söylemektedir.⁸¹

Vâkıdî'de yer alan bir rivayete göre Hz. Peygamber'in duası üzerine iki bin

⁷⁸ Vâkıdî, I, 79. Bir rivayette ise Ebû Cehil, İbn Mes'ûd'a seslerini duyup kendilerini görmediği şeylerin ne olduğunu sormuş, o da cevaben onların melek olduğunu söylemiştir. Bu haber üzerine Ebû Cehil kendilerini mağlup edenlerin Müslümanlar olamayıp melekler olduğunu dile getirmiştir. Rivayet daha da farklı bir içerik kazanarak şu şekilde sürdürülmüştür: Savaş sırasında bir Müslüman gözüne kestirdiği müşriğin üzerine yürüdüğü zaman kılıç darbesini indirene kadar, kılıç sesi ne bezer sesler duyuluyordu ve o esnada öndeki müşriğin boynunun kopup yere düştüğüne tanık olunuyordu. Benzer anekdotlar değişik kişiler tarafından dile getirilmiştir. Örneğin Ebû Umâme adlı bir şahıs babasından duyduklarını anlatırken şu bilgileri aktarmaktadır: Bana babam dedi ki, 'Ey oğul! Biz Bedir Gazvesi'nde müşriklerden birinin başına kılıcımızla işaret ediyorduk. Kılıcımız ona dokunmadan önce başının vücudundan ayrıldığını görüyorduk' (Taberî, *Târîh*, II, 283-84). İbn Abbâs kaynaklı bir hadîs kaydına göre Bedir Gazvesi günü ismi zikredilmeyen Ensâr'dan bir sahâbi müşriklerden bir adamın peşinden koşarken ansızın üzerinde bir kırbaç darbesi ve ardından 'Dur ya Hayzûm!' diye sesler duymuş. O an önünde kovalamakta olduğu müşriğin yere serildiğini görmüş. Ayrıca onun yüzü kırbaç darbesiyle yarılmış ve cesedi ise morarmıştı. Bu hadiseye tanık olan sahâbi olayı anlattığı zaman, Resûlullah cevaben 'Doğrudur. Bu, semâdan gelen üçüncü imdattır' karşılığını vermiştir (Müslim, *Cihâd ve Siyer*, 58; Zehebî, 60). Vâkıdî'nin verdiği bir bilgiye göre ise, bir melek Mus'ab b. Umeyr kılığına girerek çarpışmıştır. Hatta sancak Mus'ab'da iken yere düşünce onun kılığına giren melek sancağı almış, Resûlullah da ona 'Mus'ab' diye seslenince melek kendisinin Mus'ab olmadığını söylemiştir (Râzî, VIII, 210). Bir başka rivayette Sa'd b. Ebî Vakkâs Bedir günü ok atarken kendisiyle birlikte tanımadığı, ancak melek olduklarını tahmin ettiği beyaz ve güzel yüzlü kişilerin ok attıklarını söylemiştir (Râzî, VIII, 210).

⁷⁹ Hayzum, Cebrail'in atının adıdır. Bedir günü Hz. Peygamber Cebrail'e 'Hayzum ilerle' sözünü kimin söylediğini sormuş o da, gökyüzündekilerin hepsini tanımadığı karşılığını vermiştir. Vâkıdî, I, 77.

⁸⁰ İbn Hişâm, II, 462; Vâkıdî, I, 76-77; Taberî, *Târîh*, II, 283.

⁸¹ Vâkıdî, I, 77. İbn İshâk, Bedir Gazvesi gazilerinden olan Ebû Davûd Mâzinî kanalıyla şu bilgileri aktarmaktadır: 'Ben Bedir Gazvesi'nde müşriklerden birisini öldürmek için hamle yaptığım zaman kılıcım onun başına dokunmadan önce başının yere düştüğüne tanık oldum. Bu durumu gördüğümde onun benim tarafımdan değil de, başka birisi tarafından öldürüldüğünü düşünüyorum.' (İbn Hişâm, II, 462; Taberî, *Târîh*, II, 283). Süheyl b. Amr'a dayandırılan bir habere göre o, Bedir günü yer ile gök arasında alaca atlar üzerine binmiş savaşan beyaz adamlar gördüğünü anlatmıştır (Vâkıdî, I, 76).

melek gönderilmiş ve bu melekler müşriklerle bizzat savaşmıştır. Hatta Velid b. Ukbe gibi bazı müşriklerin melekler tarafından öldürüldüğü belirtilmiş ve Nahl sûresinin 28. âyeti⁸² ile devamındaki üç âyetin bu konuya işaret ettiği vurgulanmıştır.⁸³ Taberî'nin anlatımına göre Cebrail, Hz. Ebû Bekir'in bulunduğu ordunun sağ cenahına beş yüz melek, Mikâil de Hz. Ali'nin bulunduğu sol cenaha beş yüz melek indirmiştir. Sayıları bin kadar olan bu meleklerin görünümüyle ilgili ilginç tasvirler anlatılır. Buna göre üzerlerinde beyaz elbise ve sarıklar bulunan melekler insan suretindeydi.⁸⁴

Hz. Ali'ye dayandırılan rivayete göre savaş öncesi daha evvel hiç görülmemiş şekilde üç kez çok şiddetli rüzgar esmiştir.⁸⁵ Birinci esmenin ardından Cebrail, bin melek gelmiş, ikinci esmenin ardından Mikâil, Hz. Peygamber'le Ebû Bekir'in bulunduğu yerin sağ tarafında bin melek ve nihayet üçüncü esmenin ardından İsrâfil de bin melek Ali'nin bulunduğu Resûlullah'ın sol cenahına gelmiştir.⁸⁶ Aynı bilgiler İbn Sa'd tarafından da tekrar edilmektedir.⁸⁷ Bu rivayete göre Bedir'de ismi geçen meleklerin önderliğinde üç bin melek indirilmiştir.⁸⁸ İbn Abbâs'a dayandırılan bir habere göre ise Vâkıdî, savaş öncesinde Resûlullah'ın meleklerden yardım geldiğini müjdelediğini ifade etmekte ve her seferinde bin melek geldiklerini söylemektedir.⁸⁹ Muhammed b. Kurezî kaynaklı bir rivayete göre ise Hz. Peygamber'in yardım talebi üzerine iki bin meleğin gönderildiği bilgileri bulunmaktadır.⁹⁰ Kimi rivayetlerde ise meleklerin tanınmış bazı kişilerin kılığına girip müminlere destek verdikleri görüşlerine yer verilmiştir. Bunlara ilaveten Abdurrahman b. Avf'a dayandırılan bir rivayette Bedir günü Hz. Peygamber'in sağında ve solunda (melekler kast edilerek) iki kişinin çok şiddetli bir şekilde savaştığı, sonra arkasından ve önünden diğerlerinin geldiği bilgileri yer almaktadır.⁹¹

Kaynaklarda yer alan bu tür anlatıların, daha ziyade menkıbevi değer taşımaktan öte bir anlam ifade etmediği ve Kur'ân âyetleriyle çeliştiği gayet açıktır. Anlaşıldığı kadarıyla bu tür rivayetleri aktaran raviler konuyla ilgili Kur'ân âyetle-

⁸² 'Nefislerine zulmederlerken meleklerin canlarını aldığı kimseler' (16. Nahl, 28); ancak mezkur âyet Bedir Gazvesi'yle ilgili olmayıp küfürleri nedeniyle kıyamet günü müşriklerin karşı karşıya kalacakları azaptan söz etmektedir.

⁸³ Vâkıdî, I, 73.

⁸⁴ Râzî, XV, 130. Ebû Üseyd görme yetisini kaybettikten sonra Bedir Gazvesi'ne dair anılarını anlatırken şunları söylemiştir: 'Şayet bu gün Bedir'de olsaydım ve görebilseydim, size meleklerin geldiği vadiyi gösterirdim. Bu konuda herhangi bir şüphe duymuyorum.' (İbn Hişâm, II, 462; Vâkıdî, I, 76).

⁸⁵ Bir başka rivayette Cebrail'in, Dihye el-Kelbî kılığında gelerek rüzgâr estirdiği söylenmektedir (Vâkıdî, I, 78).

⁸⁶ Vâkıdî, I, 57.

⁸⁷ İbn Sa'd, II, 16.

⁸⁸ Vâkıdî, I, 57-58.

⁸⁹ Vâkıdî, I, 71.

⁹⁰ Vâkıdî, I, 73.

⁹¹ Vâkıdî, I, 78; Müslim'de yer alan bir hadis kaydına göre de Uhud günü meleklerden iki kişi insan suretinde Resûlullah'ın sağında ve solunda çarpışmıştır (Müslim, Fedâil, 47).

rini ya dikkate almamışlar veya hafız olmadıklarından bütün âyetlere vâkıf de-ğillerdir. Aynı şekilde mezkur anlatıları eserlerine alan müellifler de ilgili rivaye-tin Kur'ân'la uyuşup uyuşmadığına bakmadıkları gibi, olayların gerçek mahiye-tiyle ilgili mantıksal bir kurgu da yapmamışlardır. Bu durum *geriye dönük tarih inşa etme kaygısını* akla getirmektedir. Bir başka ifadeyle herhangi bir hadiseyi Kur'ân verileri çerçevesinde ele alma yerine idealize edildiği şekliyle takdim etme kaygısının ön plana çıkarıldığı izlenimi söz konusudur. Oysa yukarıda da vurgulandığı gibi rivayetlerin bir kısmı ilgili âyetlerin muhtevasıyla açık bir şekil-de çelişmektedir. Örneğin meleklerin yardımından bahseden âyetlerde açıkça '*Sizin görmediğiniz ordular*' ifadesi kullanılmaktadır.⁹² Aynı şekilde Yâsîn sûre-sinin 28. âyetinde yer alan açıklama, gökten melek indirilmediğini teyit etmek-tedir. Gerçi mezkur âyet konuyla ilgili genel bir muhtevaya sahip olmamakla bir-likte, gökten ordular indirilip indirilmemesi anlamında göz ardı edilmeyecek bir bilgi içermektedir. Şunu da hatırlatalım ki, gökten melek veya meleklerden olu-şan ordular indirilmesi Allah'ın kudretine ait bir husustur. Ancak dikkat edilece-ği üzere âyetler somut olarak meleklerin inip savaştıklarını değil, melekler vası-tasıyla manevi bir destek verildiğini/verileceğini müjdelemektedir. Dolayısıyla bu yönüyle ilahî bir yardım veya destek söz konusudur.

Bütün bunlardan sonra şayet melekler fiili olarak savaşarak Müslümanlara yardım etmişlerse, aynı yardım Uhud ve Huneyn⁹³ savaşlarında da söz konusu-dur. Ancak her iki savaşta Müslümanların çok zor anlar yaşadıklarını göz ardı etmemek gerekir.⁹⁴ Oysa, bir gurup meleğin Lût kavmini yerle bir ettiği gibi, bir meleğin bile bütün müşrikleri yok etmesi mümkündür.⁹⁵ Muhtemelen bu ne-denle İbn Abbâs, meleklerin sadece Bedir'de doğrudan savaştıklarını söyle-mekte ve diğer savaşlarda ise sadece sayı olarak destek verdiklerini dile getir-mektedir.⁹⁶ Dolayısıyla bütün bunlar dikkate alındığında meleklerin fiili olarak yardımını nasıl izah edilecektir?⁹⁷ Şayet Kur'ân âyetleri haricindeki veriler esas alınır, o zaman meleklerin bizzat savaştıkları sonucu ortaya çıkmaktadır. Oy-sa Kur'ân âyetlerinde meleklerin fiili olarak savaşa katıldıklarını ima eden en ufak bir açıklama yoktur. Tam aksine meleklerin yardımının manevi boyutta ol-duğu Enfâl sûresinin 10. ve Âl-i İmrân sûresinin 126. âyetlerinde net olarak be-lirtilmiştir. İlgili âyetlerde meleklerle yardım gönderileceği vaat edilmektedir. İlahi yardımın yapılacağı müjdesi Müslümanları manevi yönden güçlendirmiştir ve kanaatimizce yardımın mahiyeti bu boyuttadır. Dolayısıyla meleklerin yardı-mının sadece moral desteği bağlamında olabileceğini göz ardı etmemek gere-

⁹² 9. Tevbe, 26; 33. Ahzâb, 9.

⁹³ İbn Hişâm, IV, 898.

⁹⁴ Buhârî, *Meğâzî*, 19.

⁹⁵ Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, 212.

⁹⁶ Râzî, VIII, 213.

⁹⁷ Nitekim bu sıkıntıyı fark eden müfessir Râzî beş bin melekle sadece yardım vaat edildiğini, ancak ganimet paylaşımı konusunda sabırlı olmaları nedeniyle söz konusu vaadin gerçekleşmediğini dile getirmiştir (Râzî, VIII, 210).

kir.⁹⁸ Râzî'ye göre bu destek, tıpkı şeytanın kalbe vesvese vermesi gibi bir etki yapmış ve ilham yoluyla müminlere bildirilip moralleri yüksek tutulmuştur.⁹⁹ Nitekim Enfâl sûresinin 11. 12. ve 44. âyetlerinde yardımın mahiyetinin moral desteği bağlamında olduğu belirtilmiştir.

Bilindiği gibi Â-i İmrân sûresinde üç bin melek gönderildiğine işaret edilmiştir.¹⁰⁰ Ancak ilgili âyetin Bedir savaşına mı yoksa Uhud savaşına mı işaret ettiğiyle ilgili farklı görüşler dile getirilmiştir.¹⁰¹ Bu âyetin bir öncesinde Bedir savaşında zayıf durumda olan Müslümanlara Allah tarafından yapılan yardımdan söz edildiğine göre, zikri geçen üç bin meleğin Bedir savaşıyla ilgili olduğu düşünülebilir. Ayrıca ilk önce bin meleğin Bedir savaşında gönderildiğini belirten âyete istinaden,¹⁰² bu sayının müşriklerin Bedir'deki sayısına denk geldiğini göz ardı etmemek gerekir. Sayıca az olan Müslümanların onların sayısına denk bir kuvvetle desteklenmeleri muhtemeldir. Tüm bunlara mukabil Uhud'da Müslümanların sayısının yaklaşık bin ve müşrik ordusunun sayısının da üç bin olduğu göz önüne alınırsa gönderilecek üç bin meleğin Uhud savaşıyla ilintili olduğu düşünülebilir. Hatta Müslümanların kalplerindeki korkuyu yenmeleri için bu sayının beş bine çıkarılacağı da belirtilmiştir.¹⁰³ Bu durumda gönderilecek melek sayısının üç binden beş bine çıkarılabileceği vurgulandığına göre, Bedir'deki bin sayısının da üç bine çıkarılması muhtemeldir. Esed'in yorumuna göre âyetlerdeki rakamsal ifadeler daha çok çekilen sıkıntılara karşılık olarak sabreden ve Allah'a karşı sorumluluklarını yerine getiren müminler için Allah'ın yardımının sınırsızlığını ifade etmektedir.¹⁰⁴ Bütün bunlardan sonra ilgili âyetler bize şu bilgileri vermektedir:

Allah, zayıf durumda bulunduğunuz Bedir'de size yardım etmişti. O halde Allah'tan korkun ve onun lütfuna şükürünüzü gösterin (3. Â-i İmrân, 123). O zaman sen müminlere 'Rabbinizin indirilmiş üç bin melekle yardım etmesi size yetmez mi?' diyordun (3. Â-i İmrân, 124). Evet, sabredip emre itaatsizlikten sakınırsanız, düşman şu an bile üzerinize gelse, Rabbiniz size özel işaretleri bulunan beş bin melekle yardım edecektir (3. Â-i İmrân, 125).

Â-i İmrân sûresindeki âyette geçen (مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُسَوِّمِينَ) 'özel işaretleri bulunan melekler'¹⁰⁵ ifadesinden kinaye olmak üzere, Hz. Peygamber'in de Bedir günü ashabına 'Kendinizi işaretleyiniz. Çünkü melekler kendilerini nişanlamışlardır' dediği nakledilir. İbn Abbâs'a göre melekler kendilerini sarı sarkıntlarla, atlarının alın ve kuyruklarını ise beyaz yünlerle nişanlamışlardı.

⁹⁸ Esed, s. 322-23.

⁹⁹ Râzî, XV, 135.

¹⁰⁰ 3. Â-i İmrân, 124.

¹⁰¹ Râzî, VIII, 209-210.

¹⁰² 8. Enfâl, 9.

¹⁰³ 3. Â-i İmrân, 125.

¹⁰⁴ Esed, s. 114.

¹⁰⁵ 3. Â-i İmrân, 125.

larının alın ve kuyruklarını ise beyaz yünlerle nişanlamışlardı. Resûlullah'ın tavsiyesi üzerine Hz. Hamza kendisini deve kuşu tüyü ile nişanlamıştı.¹⁰⁶ Yine Hz. Ali'nin beyaz yün taktığı, Zübeyr'in ise sarı sarık sararak kendilerini nişanladıkları belirtilmektedir.¹⁰⁷

İbn Abbâs'a dayanan bir rivayette yardıma gönderilen melekler şöyle tasvir edilmektedir: 'Bedir Gazvesi'nde meleklerin alameti beyaz sarıklardı. Sarıkların uçları arkalarından sarkmıştı. Huneyn savaşında ise kırmızı sarıklı idiler.¹⁰⁸ Bu bilgileri aynen aktaran Taberî, ilave olarak meleklerin sadece Bedir'de savaştıklarını ekler ve bu savaşın haricindeki savaşlarda yalnızca yardımcı olarak hazır bulduklarını söyler.¹⁰⁹ Benzer bilgiler İbn Abbâs'a dayandırarak İbn Hişâm tarafından da aktarılmıştır.¹¹⁰ Zübeyr kaynaklı bir rivayette ise Bedir günü meleklerin başlarına sarı sarık sarmış şekilde alacalı atlara binip geldikleri bildirilmektedir.¹¹¹ Rivayetlerde bu tasvirler verilmekle birlikte, görüldüğü üzere ilgili âyette konuyla ilgili ayrıntılı tasvir sunulmamıştır.

Rivayetlerde Bedir'de alaca bacaklı atlara binmiş meleklerden söz edilirken Kur'an'da buna benzer bir tasvir yer almaz. Buna mukabil müşriklerden nakledilen kimi rivayetlerde benzer tasvirler yer verilir. Örneğin Ebû Süfyan ile Ebû Leheb arasındaki konuşmaya tanık olan Abbâs b. Abulmuttalib'in kölesi Ebû Râfi', işittiklerini anlatırken Ebû Leheb'in sorusu üzerine Ebû Süfyan'ın verdiği cevabı şöyle aktarmaktadır: 'Vallahi biz öyle bir kavimle karşılaştık ki, istedikleri gibi savaşıp bizi öldürsünler diye onlara sırtımızı verdik. Yemin ederim, ben bu durumdan dolayı savaşanlarımızı kınamıyorum. Çünkü gök ile yer arasında alaca atlar üzerinde beyaz adamlarla karşılaştık. Vallahi bu askerlere karşı hiçbir şey tutunamaz ve karşı koyamaz.' Rivayetin devamında Ebû Râfi' onlara gördüklerinin melekler olduğunu söyleyince, Ebû Leheb yüzüne şiddetli bir tokat patlatmıştır. Araya Ümmü Fazl girerek onu dayaktan kurtarmış, hatta Ümmü Fazl da eline geçirdiği demir parçasıyla Ebû Leheb'e vurmuştur. Rivayete göre Ebû Leheb aldığı darbenin ardından bir hafta sonra ölmüştür.¹¹²

Yukarıdaki rivayetlerden anlaşılacağı üzere Bedir Gazvesi'nde meleklerin yardımı âyetlerle de sabittir. Ancak onların bizzat savaşıp savaşmadıkları tartışılmıştır. Müfessirler ve siyer kaynakları Bedir Gazvesi'nde meleklerin doğrudan savaştıkları noktasında hemen hemen hemfikirdirler.¹¹³ Ancak özellikle Mutezile ekolüne mensup kimi kelimciler bu meseleye değinerek meleklerin fiilen

¹⁰⁶ Vâkıdî, I, 76; İbn Hişâm, II, 461.

¹⁰⁷ Vâkıdî, I, 76; İbn Sa'd, II, 26.

¹⁰⁸ İbn Hişâm, II, 462; ayrıca bk. İbn Sa'd, II, 16.

¹⁰⁹ Taberî, *Târîh*, II, 284.

¹¹⁰ İbn Hişâm, II, 462-63; Hz. Ali'ye dayandırılan bir rivayette Bedir günü meleklerin alametlerinin beyaz sarıklar olduğuna işaret edilmiştir. Bu rivayete göre o gün sadece Cebrail'in sarığının rengi sarıydı (İbn Hişâm, II, 462).

¹¹¹ Vâkıdî, I, 76.

¹¹² İbn Hişâm, II, 474; Taberî, *Târîh*, II, 288.

¹¹³ Râzî, VIII, 210, 213.

değil dolaylı olarak destek verdikleri kanaatindedirler. Örneğin Basra Mutezilesine bağlı kelamcı Ebû Bekir el-Esam'ın (200/816)¹¹⁴ görüşlerine eserinde yer veren Râzî, onun meleklerin doğrudan savaşmalarının mümkün olmadığı yönündeki görüşlerini tenkit eder ve bu olayı kabul etmemesini Kur'an ve nübüvveti inkâr eden kimsenin durumuna benzetir. Râzî, onun görüşlerini özetle şöyle dile getirmektedir:¹¹⁵

1. Şayet Cebrail Bedir günü fiilen savaşıyorsa, Müslümanların müşriklerle savaşmasına ve başka melekler gönderilmesine gerek kalmazdı. Zira Cebrail, Lût kavminin yaşadığı dört şehri bir anda yok etmiştir.

2. Müşriklerin ileri gelenleri tanınan kişilerdi. Aynı şekilde onlarla savaşan Müslümanlar da biliniyordu. Şayet müşrikler melekler tarafından öldürüldüyse, Müslümanlar kimlerle savaşmıştır?

3. Şayet melekler doğrudan savaşmışlarsa, insanlar onları ya görmüş ya da görmemiştir. Şayet onlar görülmüşlerse, ya insan suretinde ya da başka bir surette görülmüş olmalıdırlar. İnsan şeklinde görülmüşlerse, Müslüman kuvvetlerinin sayısının en az üç bin veya daha fazla kişi olması gerekirdi. Ancak Müslümanların sayısının bu rakama ulaştığını hiç kimse iddia etmemiştir. Bu durum aynı zamanda 'Sizi de onların gözünde azaltıyordu' (8. Enfâl, 44) âyetine ters düşmektedir. Şayet Müslümanlar onları insan suretinden başka bir şekilde görmüşlerse, o takdirde cin gördükleri zaman irkildikleri gibi onlardan korkmaları gerekirdi. Ancak böyle bir bilgi aktarılmamıştır. Bir başka husus ise, etrafta herhangi bir varlık görülmezken müşriklerin atlarından düşüp yere serilmeleri ve öldürülmeleri olağanüstü bir durumdur. Bu yönüyle olay büyük bir mucize niteliğindedir. Böyle bir hadiseyi ancak kâfirler inkâr edebilir. Böyle bir inkâr olmadığının göre meleklerin bizzat savaşa katıldıkları iddiasının yeterince inandırıcı olmadığı ortadadır.

4. Doğrudan savaşa iştirak ettiği kabul edilen bu meleklerin ya somut ya da latif bir mahiyette olmaları gerekir. Şayet somut varlıklar ise görülmüş olmalıdırlar. Eğer hava gibi soyut varlıklarsa onlarda sertlik ve katılık özellikleri bulunmaması gerekir. Bu durumda onların atlara binip savaşmaları olanaksızdır.

Râzî, yukarıdaki görüşünü İbn Ömer'e dayanan bir rivayetle temellendirmeye çalışır. Söz konusu rivayette Uhud savaşının akabinde Müslümanlar kendi başarılarından söz ederken, Bedir'de gördükleri alaca bacaklı atlara binmiş beyaz elbiseli varlıkları görmediklerini dile getirdikleri bilgileri yer almaktadır. Sonuçta Râzî, Meleklerin savaşa katılmalarının Allah'ın kudreti dahilinde olduğunu söylemekte ve meleklerin doğrudan savaşıklarını izah etmeye çalışmaktadır.¹¹⁶ Bütün bunlardan sonra görünen o ki, genel görüş olarak Bedir'de müşrik-

¹¹⁴ Ebû Bekir el-Esam hakkında bilgi için bkn. Yusuf Şevki Yavuz, 'Esam, Ebû Bekir', *DİA*, İstanbul 1995, XI, 353-55.

¹¹⁵ Râzî, VIII, 213.

¹¹⁶ Râzî, VIII, 213.

lerin meleklerin yardımıyla helâk edildiklerine dair umumi bir kabul söz konusudur. Ancak onların doğrudan savaştıklarına ilişkin itirazlara ikna edici cevap verilememiştir.¹¹⁷ Öte yandan Lût kavminin de melekler vasıtasıyla helâk edildiğine işaret edilerek¹¹⁸ bir bakıma Bedir'deki hezimetle irtibat kurulmaya çalışılmıştır. Ancak bütün zorlama yorumlara karşın, meleklerin fiili olarak savaşa iştirak ettiklerini söylemek oldukça güçtür.¹¹⁹

Müşriklere Toprak Atılması Hadisesi

Bazı kaynaklarda Bedir savaşında Hz. Peygamber'in müşrik ordusuna karşı bir avuç toprak attığı ve bu toprağın etkisiyle bozguna uğradıkları bilgileri aktarılmıştır.¹²⁰ İbn İshâk'ın verdiği bilgilere göre iki taraf savaşa tutuşacağı sırada Hz. Peygamber yerden bir avuç ince çakıl almış ve 'yüzleriniz çirkinleşsin' dedikten sonra elindekileri müşriklere doğru üfürmüştür. Ardından ashabına direnişe geçme emri vermiş ve Kureyş hezimetine uğramıştır. İbn Hişâm olayı nakle derken 'Allah Kureyş'in ulularından öldürdüğünü öldürttü, esir ettiğini esir ettirdi' ifadelerini kullanmıştır.¹²¹ Vâkîdî de aynı bilgileri tekrar etmekte ve atılan bir avuç çakıl taşıyla onların hezimetine uğradıklarını söylemektedir.¹²²

İbn Hişâm dua olayını nakletmekle birlikte Resûlullah'ın toprak atmasıyla ilgili rivayet hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Taberî ise onların hezimetine işaret ederken 'Allah, elçisini üstün kıldı, kâfirlerin önderlerini helâk etti' gibi sözlerle müşriklerin helâk edildiklerine işaret eder.¹²³ İbn Sa'd ise savaş öncesinde Rasûlullah için karargâh yapıldığından, ashaptan bazı kişilerin onu koruduğundan, o gece Ebû Bekir'in de onun çadırına girdiğinden, sabah olunca Resûlullah'ın ordusunu son kez düzenlediğinden söz etmekte, ancak toprak atılması hadisesinden hiç bahsetmemektedir.¹²⁴

Müşriklerin hezimetine neden olduğu söylenen ve Hz. Peygamber tarafından atıldığı iddia edilen toprak hadisesi, sunulduğu biçimiyle olağanüstü mahiyet arz etmekte ve mucizevi bir içerik taşımaktadır. Zira rivayetlerde serpilen kumun müşriklerin gözlerine isabet edip görmelerini engellediği, onlar gözleriy-

¹¹⁷ Bu konuda geniş bilgi için bkn. Musa Koçar, 'Hz. Peygamber'in Savaşlarında Meleklerin Yardımı Problemi', *IV. Kutlu Doğum Sempozyumu; Tebliğler (19-20 Nisan 2001)*, Isparta 2001, 57-67.

¹¹⁸ Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, 212.

¹¹⁹ Meleklerin doğrudan savaştıklarını kabul edenlerle reddedenlerin görüşleriyle ilgili geniş bilgi için bkn. Bulut, s. 205-214.

¹²⁰ Taberî, *Târîh*, II, 267-68.

¹²¹ İbn Hişâm, II, 458.

¹²² Vâkîdî, I, 81. İbn Humeyd ve İbn İshâk kaynaklı bir rivayette müşriklere toprak atılmasıyla ilgili şu bilgiler yer almaktadır: İki taraf karşı karşıya gelince Ebû Cehil, Hz. Peygamber aleyhine beddua etmişti. Ardından Hz. Peygamber yerden bir avuç ince çakıl taşı alıp 'yüzleriniz çirkin olsun' dedikten sonra onlara doğru serpmiş ve ashabına saldırı emri vermişti. Bundan sonra Kureyş ileri gelenleri bir bir öldürülmüş veya esir alınmıştır. O sırada Resûlullah karargâhında bulunuyordu. Ensâr'dan birkaç kişi de düşman saldırılarına karşı yalın kılıçlı bir şekilde ona bekçilik yapıyordu (Taberî, *Târîh*, II, 281).

¹²³ Taberî, *Târîh*, II, 268.

¹²⁴ İbn Sa'd, II, 11.

le meşgul olurlarken Müslümanların da kolay bir şekilde düşmanı hezimete uğrattıkları belirtilmektedir.¹²⁵ Bazı müfessirler ise bu hadiseyi 'Onları sen öldürmedin, Allah öldürdü, attığın zaman sen atmadın, Allah attı' (8. Enfâl, 17) âyetiyle ilintilendirerek tamamen mucizevi bir içerikte sunmaktadırlar. Örneğin Râzî'nin anlatımına göre Resûlullah Kureyş ordusunu gördüğü zaman, hadîs kayıtlarında geçen duayı yaparken Cebrail ona bir avuç toprak alıp müşriklere atmasını söylemiştir. İki taraf karşı karşıya gelince Hz. Peygamber de bir avuç toprak alıp 'yüzleriniz çirkinleşir inşallah' diye onların üzerine atmıştır.¹²⁶ Dolayısıyla 'Attığın zaman sen atmadın, Allah attı' âyetindeki ifade ile Hz. Peygamber'in attığı kabul edilen toprak arasında bir ilinti kurulmuştur. Oysa âyetteki *ramâ* fiili toprak değil ok atmak anlamındadır. Râzî, görüşünü temellendirirken atılan bir avuç toprağın bütün müşrikleri etkisiz hale getirdiğini ve böyle bir hadisenin ancak Allah'ın müdahalesiyle mümkün olabileceğini ifade eder. Dolayısıyla görünürde toprağı Hz. Peygamber atmış, ancak Allah'ın kudretiyle müşrikler etkilenmiştir.¹²⁷ Esed, müfessirlerin mezkur âyete tatminkâr bir mana vermediklerine işaret ettikten sonra, bu tür rivayetlerin hiçbirinin hadis ilminin geçerli ölçüleriyle sahih (güvenilir) niteliği taşımadığını vurgulamaktadır.¹²⁸

Şunu hemen belirtelim ki, toprak atılması hadisesine delil gösterilen Enfâl sûresinin 17. âyeti, açık bir şekilde iddiayı desteklememektedir. Nitekim âyetin nüzul sebebi farklı bir bağlamda anlatılmaktadır. Verilen bilgilere göre savaş akabinde Müslümanlar bir bakıma Allah'ın yardımını göz ardı ederek öldürülen müşrik önderleri için 'falânı ben öldürdüm' gibi sözlerle adeta böbürlenme yarışına girmişler ve bireysel kahramanlıklarını ön plana çıkarmışlardı.¹²⁹ Allah'ın yardımını unutup bu zaferi kendi başarıları olarak görmeleri üzerine ilgili âyet adeta bir uyarı olarak, kazanılan başarının Allah'ın yardımıyla gerçekleştiğini hatırlatmaktadır.¹³⁰ Dolayısıyla âyette geçen 'attığın zaman sen atmadın, Allah attı' ifadelerinin Hz. Peygamber'in toprak atması olayıyla ilgili olduğuna dair

¹²⁵ Vâkıdî, I, 81; İbn Kayyim, *Zâdü'l-Me'âd*, thk. Şu'âyb Arnaûd, Abdulkadîr Arnaûd, Beyrut 1979, III, 182.

¹²⁶ Benzer bir toprak atma olayının Huneyn Gazvesi'nde vuku bulduğu belirtilir. Müslümanlar kuşantılınca Resûlullah yerden bir avuç toprak alıp 'Yüzleriniz kahrolsun' diye onlara attı. Hepsinin gözleri bu topraktan etkilendiğinden bozguna uğramışlardır (Müslim, *Cihâd ve Sıyer*, 81; Dârimî, *es-Sünen*, İstanbul 1992, *Sıyer*, 16).

¹²⁷ Râzî, XV, 139. Öte yandan âyette geçen 'Attığın zaman sen atmadın' ifadesinin Bedir Gazvesi yerine Hayber'in fethi veya Uhud Gazvesi'yle ilgili olduğuna dair bazı görüşler de ileri sürülmüştür. Bu görüşlere değinen Râzî, bu âyetin Bedir Gazvesi'yle ilgili olduğunu söyler (Râzî, XV, 140).

¹²⁸ Esed, s. 324.

¹²⁹ Örneğin müşriklerin önderlerinden olan Ebû Cehil'in öldürülmesini bir çok farklı kişi sahiplenmiştir. (Bkn. Buhârî, *Farzu'l-Humus*, 18; *Meğâzî*, 10, 12; Müslim, *Cihâd ve Sıyer*, 42; Ebû Dâvûd, *Cihâd*, 132; Vâkıdî, I, 87-90; Taberî, *Târîh*, II, 284).

¹³⁰ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 227; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1990, III, 496-97. Gerçekten de Bedir'de kazanılan başarı Müslümanlar arasında övünç ve gurur vesilesi olduğu gibi, kimisi de kolay bir başarı kazandıkları düşüncesine kapılmışlardır. Nitekim Bedir ashâbı Medine'ye döndüğü zaman Müslümanlar onları kutlayınca, bazıları 'Neden kutluyorsunuz? Biz ancak bağlanmış birtakım develer gibi saçları dökülmüş acizlerle karşılaştık ve onları boğazladık' deyince Resûlullah müdahale ederek onların eşraf ve reisler olduğunu hatırlatmıştır (İbn Hişâm, II, 471).

herhangi bir destekleyici açıklama yoktur.

Öte yandan rivayetlerde atılan nesne olarak toprak, kum ve ince çakıldan söz edilmektedir. Hatta bazı rivayetlerde atma değil üfürmeden bahsedilmektedir. Atılan nesnenin ne olduğu konusunda çelişki olduğu gibi, bir avuç kum/çakıl veya toprağın yaklaşık bin kişilik düşman kuvvetine nasıl isabet edeceği ve aynı zamanda her birisinin gözlerine tek tek nasıl dolacağı ise oldukça hayret vericidir. Anlaşılan o ki, âyette geçen Allah'ın yardımı vurgusu daha sonraları farklı yorumlanarak mucizevi bir içerikte sunulmuş ve hiçbir ilgisi yokken mezkur âyetle ilişkilendirilmiştir. Zîra Bedir'de kazanılan başarıyla ilgili bir çok kahramanlık hikâyeleri anlatılmıştır. Muhtemelen anlatılar arasına bu olay da eklenerek âyetle ilintilendirilmiş ve abartılı bir içerikte sunulmuştur. Bunlara ilaveten mezkur olayın Huneyn'de gerçekleştiğine dair de bilgiler vardır.¹³¹ Şunu da hatırlatmakta yarar var ki, toprak atma adeti eski bir Arap geleneğidir. Kimi rivayetlerde Hz. Peygamber'in bazı olaylara karşı eline bir avuç toprak alıp attığına dair çeşitli bilgiler aktarılmıştır.¹³² Bedir'de gerçekleştiği belirtilen hadisenin bu bağlamda vuku bulmuş olabileceği ve daha sonraları bu olaya, sunulduğu şekliyle olağanüstü bir mahiyet kazandırılabilmesi de muhtemeldir.

Savaş Öncesi Yağmur Yağması

Bedir Gazvesi öncesi Müslümanların susuzluk korkusu yaşadıkları, ancak yağmur yağdırılarak bu korkunun ilahî yardım ile giderildiği Kur'ân'da zikredilmektedir.¹³³ Dolayısıyla ilahî yardım sadece melek göndermekle sınırlı kalmamıştır. Aynı zamanda savaşın gidişatını etkileyecek doğal olaylara da müdahale söz konusudur. Öte yandan savaş başlamadan önce düşman korkusundan Müslümanların gözüne uyku girmedeği, Yüce Allah'ın onları hafif bir uykuya daldırarak gönüllerini sükunete erdirdiği ve onlara güven duygusu verdiği,¹³⁴ ardından susuz kalma endişesini yenmeleri ve savaşta daha sıkı mukavemet gösterebilmelerini sağlamak için Allah'ın yağmur yağdırdığına işaret edilmektedir.¹³⁵

Bazı rivayetlerde Bedir gecesi yağın yağmurun etkisiyle savaşın gerçekleştiği zeminin sertleştiği, bu durumun Müslümanların hareket kabiliyetini kolaylaştırdığı, buna mukabil müşriklerin hareketini zorlaştırdığı yorumları yapılmıştır.¹³⁶ İbn İshâk'a göre yağmurdan önce vadi yumuşak olduğundan ayaklar içine battığı için gezmek hayli zordu. Ancak yağın yağmurla birlikte zemin sertleşmiş ve Müslümanların hareket kabiliyeti kolaylaşmıştır. Kureyşliler ise yağmurun

¹³¹ Müslim, *Cihâd ve Siyer*, 81.

¹³² Buhârî, *Cenaiz*, 44, *Edebü'l-Müfred*, 124; İbn Hanbel, *Müsned*, İstanbul 1992, II, 182; Tirmizî, *Zühd*, 54; Nesâî, *es-Sünen*, İstanbul 1992, *Talak*, 70.

¹³³ 8. Enfâl, 11.

¹³⁴ Aynı güven duygusunun (sekîne) Uhud (3. Âl-i İmrân, 154) ve Huneyn Gazveleri sırasında da verildiği ve Müslümanların görülmeyen ordularla desteklendiği haber verilmektedir (9. Tevbe, 26).

¹³⁵ 8. Enfâl, 11; ayrıca bkn. Vâkidi, I, 54; İbn Sa'd, II, 15, 25.

¹³⁶ Vâkidi, I, 54; İbn Sa'd, II, 15; Taberî, *Târîh*, II, 277.

etkisiyle zemin balçık haline geldiği için yürümekte güçlük çekmişlerdir.¹³⁷ Bu haberlerde dikkat çeken en önemli hususlardan birisi, yağın yağmurun Müslümanların işini kolaylaştırdığı iddia edilirken müşriklerin hareket kabiliyetini zorlaştırması yorumlarıdır. Oysa zemin aynı zemin ve yağmur da aynı mekâna yağmıştır. Nitekim Fayda, bu yağmurun her iki tarafa da hareket imkânı vermediğini belirtmektedir.¹³⁸ Buna ilaveten yağın yağmurdan korunmak için Müslümanlar deriden yapılmış kalkanlar altına sığınmışlardır.¹³⁹ Dolayısıyla yağın yağmurdan Müslümanlar da bir şekilde etkilenmişlerdir. Şayet bu hadise aktarıldığı gibi bir tarafın işini kolaylaştırıp diğer tarafını zorlaştırmışsa, o takdirde bunun mucizevi bir yönünün olduğu muhakkaktır. Ancak anlaşıldığı kadarıyla bu tür açıklamalar daha çok mezkur âyetin yorumuyla ilgilidir. Aslında âyette Müslümanların sıkı durmalarından söz edilmektedir. Dolayısıyla buradaki sıkı durmaktan kastın ayakları altındaki zemin değil, onların yaşadıkları endişe ve vesvesenin giderilmesiyle ilgili mecazî anlatım söz konusudur.¹⁴⁰ Bir başka ifadeyle onlara hafif bir uyku verilerek bu endişelerden kurtulduklarına ve düşmana karşı cesaretlenip daha iyi mukavemet gösterdiklerine işaret edilmektedir.¹⁴¹

Öte yandan susuz kalmamak için birtakım tedbirlerin de alındığını unutmamak gerekir. Nitekim Resûlullah önceden konakladığı yeri, ashabının önerisiyle değiştirip su kuyusuna yakın bir yerde karargâh kurmuştur. Rivayete göre Hubâb b. Münzir, Resûlullah'a konakladığı yeri Allah'ın emriyle mi ya da kendi tercihiyle mi seçtiğini sormuş, Resûlullah kendi tercihi olduğunu söyleyince Hubâb, su kuyularını kontrol altına almaları için seçilen yerin uygun olmadığını belirtmiştir. Resûlullah da, onun gerekçesini mantıklı bulmuş ve önerdiği mevkide konaklamıştır.¹⁴² Yine Hubâb savaş taktiği gereği, düşmana en yakın kuyuya kadar yaklaşıp burayı kontrol altına almalarını önermiş ve diğer kuyuların ise kapatılmasını teklif etmiştir.¹⁴³ Bu arada Hz. Peygamber de düşmana atılmak üzere taş toplamalarını istemiştir. Böylece her Müslüman bulunduğu yere taş yığınları yapmıştır.¹⁴⁴ Bu şekilde gerekli tedbirler alındıktan sonra, Hz. Peygam-

¹³⁷ İbn Hişâm, II, 452; İbn Kayyim, III, 175.

¹³⁸ Fayda, *agm*, V, 326.

¹³⁹ Taberî, *Târîh*, II, 269.

¹⁴⁰ Esed, s. 323.

¹⁴¹ Elmalılı, IV, 208-209.

¹⁴² İbn Sa'd, II, 15; Zehebî, 53. İbn Abbâs kaynaklı bir rivayette o sırada Cebrail'in geldiği ve Hubâb'ın işaret ettiği yerin doğru olduğunu onayladığı, Resûlullah'ın da bu yeri seçtiği haber verilmektedir (Vâkidi, I, 54).

¹⁴³ İbn Kayyim, III, 175; ancak Hz. Peygamber, Kureyşlilerin bu kuyudan su almalarına müsaade etmiştir (Fayda, *agm*, V, 326). Örneğin Resûlullah müşrik ordusunda yer alan ancak öldürülmesini istemediği kişiler arasında bulunan Hakim b. Hizam'ın da aralarında bulunduğu bir gurubun su içmek için Müslümanların tuttuğu kuyunun yanına geldikleri zaman onlara engel olmak isteyenlere müdahale etmiş ve su içmelerini sağlamıştır (Vâkidi, I, 61; İbn Hişâm, II, 458-59; Taberî, *Târîh*, II, 277, 282).

¹⁴⁴ Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 82.

ber için bir gölgelik yapılmıştır.¹⁴⁵ Bu ve benzeri hazırlıklara bakıldığı zaman Müslümanların Hz. Peygamber'den herhangi bir olağanüstü davranış beklemedikleri gayet açıktır. Görüldüğü gibi savaş öncesi normal stratejik hazırlıklar yapılmıştır. Onlar samimi bir şekilde Hz. Peygamber'in arkasında olduklarını söylemişler, ancak hiçbir zaman tedbiri de elden bırakmamışlardır. Bu maksatla karargâh yerinde Hz. Peygamber'in korunması için hurma ağaçlarından bir gölgelik yapmışlar ve muhtemel bir yenilgi karşısında kaçması için bir de binek tahsis etmişlerdir.¹⁴⁶

İbn Abbâs'a dayanan bir rivayete göre, Hz. Peygamber Bedir günü yardım için Allah'a dua ettikten sonra çadırında uykuya dalmıştı. Uyandığı zaman yanındaki Ebû Bekir'e dönerek rüyasında Cebrail'in atlıları önüne katıp gelmekte olduğunu gördüğünü söyleyip Allah'ın Müslümanlara yardım gönderdiğini haber vermiştir.¹⁴⁷ Taberî savaş sırasında Hz. Peygamber'in uyuduğundan söz etmektedir. Ancak bir taraftan Resûlullah'ın uyuduğu belirtilirken, bir taraftan da herkes uyuduğu sırada Resûlullah'ın sabaha kadar dua ettiği¹⁴⁸ ve sabah olunca ashabına namaz kaldırdığı vurgulanmaktadır.¹⁴⁹ Bir bakıma ölüm kalım anlamına gelen böylesine ciddi bir savaşta herkesin uyuyup sadece Hz. Peygamber'in uyumadığını düşünmek veya tam aksine Resûlullah'ın uykuya daldığını göz önünde bulundurmamak ne derece inandırıcı olabilir? Her şeyden önce uyuyabilmek için güven içerisinde olmak gerekir. Her an düşman saldırısı altında ne derece sağlıklı uyku uyunabilir? Bu olsa olsa âyette belirtildiği şekliyle Müslümanların teskin edilmelerine yönelik uyku ile uyanıklık hali arasında bir durumdur ve ilahî/manevî destek bu yönüyle tecelli etmiştir. Ancak mezkur hadise daha sonraki dönemlerde farklı rivayetlerle eklenerek anlatılmış olmalıdır. Dolayısıyla âyette belirtildiği üzere savaştan önce yağmur yağdırılması hadisesi Müslümanların susuzluk endişelerinin giderilmesine yönelik bir ilahî yardım mahiyetindedir. Aynı şekilde uyku olayı da yine âyette zikredilen uyku ile uyanıklık arasında bir durum olup tamamen Müslümanların endişelerinin giderilmesine yönelik ilahî bir destektir. Aksi halde rivayetlerde anlatıldığı gibi, adeta ölüm kalım savaşının hemen öncesinde Resûlullah'ın derin uykuya daldığını ve savaş başlayınca da Hz. Ebû Bekir tarafından uyandırıldığını düşünmek pek gerçekçi gözükmemektedir.

¹⁴⁵ Vâkıdî, I, 53, 55; İbn Hişâm, II, 452; Taberî, *Târîh*, II, 277.

¹⁴⁶ Taberî, *Târîh*, II, 277.

¹⁴⁷ Resûlullah'ın Bedir gecesinde uyuması haberiyle ilgili İbn İshâk şu ilginç rivayeti aktarmaktadır: Resûlullah karargâhında bulunduğu sırada hafif bir uykuya dalmıştı. Uyandığı zaman yanında bulunan Ebû Bekir'e şunları söyledi: 'Allah'tan yardım geldi. Cebrail atının dizginlerinden tutmuş, atın ağız köpüğü ön dişlerinin üzerinde toplanmış bir şekilde yedekte tutmuş geliyor.' O sırada Ömer b. Hattab'ın kölesi Mihca'ya bir ok isabet edip yere yıkılmış ve ilk şehit olmuştu. Bundan sonra Resûlullah karargâhından dışarı çıkarak Müslümanları savaşa teşvik etmiş ve samimi bir şekilde savaşanların öldüğü zaman cennete gideceklerini müjdelemiştir (Taberî, *Târîh*, II, 281).

¹⁴⁸ Bir rivayette, Bedir gecesi Resûlullah'ın haricindeki herkesin uyuduğu ve sadece onun uyanık kalıp gece boyu dua ettiği haber verilmektedir (Taberî, *Târîh*, II, 270).

¹⁴⁹ Taberî, *Târîh*, II, 269.

İblis'in Müdahalesi ve Bazı Rüya Haberleri

Bedir Gazvesi'yle ilgili İblis hakkında da bazı rivayetler aktarılmıştır. Örneğin Kureyşliler Bedir'e gitmek için yol hazırlığı yaptıkları sırada, bir kısmı Kinâne oğullarıyla aralarındaki kan davası olduğunu göz önünde bulundurarak şehirden ayrılmaları durumunda onların saldırabilecekleri ihtimaline karşı savaşa gitmekten vazgeçmeyi düşünmüşlerdir. Rivayete göre o sırada İblis devreye girmiş ve Kinâne eşrafından Surâka b. Mâlik b. Cu'şum suretine girerek onlara Kinânelilerin asla saldırmayacaklarını ve kendisinin de bu konuda kefil olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Kureyş yola çıkmıştır. Bu rivayet Urve b. Zübeyr kaynaklıdır. İbn İshâk'ın verdiği bilgilere göre ise benzer bir olay Bedir Gazvesi'nden hemen önce vuku bulmuştur. Buna göre İblis'in kaçmakta olduğunu gören müşriklerden birisi ona 'Nereye gidiyorsun Ey Surâka?' diye seslenmiş ve dönmesi için uyarılmıştır. Ancak o sırada kadem basıp gitmiştir.¹⁵⁰ Bunun üzerine Enfâl sûresinin 48. âyetinin nazil olduğu belirtilmektedir.¹⁵¹

Mezkur âyette şeytanın onlara şöyle dediği zikredilir: "Şeytanın teki olan o adam, 'Bu gün hiçbir güç size galip gelemez. Üstelik ben de sizinle beraberim' diyerek o müşriklere çok yerinde bir iş yaptıkları fikrini telkin etmişti. Ancak iki taraf Bedir'de karşı karşıya gelince o şeytan geriye dönüp 'Artık sizinle beraberliğim sona erdi, çünkü ben sizin görmediğiniz gerçeği görüyorum, üstelik Allah'tan da korkuyorum. Çünkü Allah hak edenlere çok şiddetli ceza verir' deyip ortalıktan sıvışmıştı."¹⁵² İbn Hişâm olayı aktarıırken İblis'in, melekleri gördüğünü ve bunun üzerine müşrikleri terk ettiğini söyler.¹⁵³ Bir hadîs kaydında da benzer bilgiler yer almaktadır. Hatta verilen ilave bilgide Hz. Peygamber'e Bedir'de şeytanın ne gördüğü sorulmuş o da, Cebrail'le birlikte savaşmak için gelen melekleri gördüğünü belirtmiştir.¹⁵⁴ İbn İshâk'ın bir başka rivayetinde Bedir'e doğru giderlerken her konaklama yerinde şeytanın müşriklere Sürâka kisvesinde göründüğünü ve onların da bu durumu yadırgamadıkları bilgileri aktarılmaktadır. Nihayet Bedir günü iki taraf savaşa tutuştuktan sonra, sırada kadem basan İblis onları yardımsız bırakmıştır.¹⁵⁵

Öte yandan savaş öncesinde hazırlıkların yapıldığı sırada Hz. Peygamber'in halası Âtike'nin gördüğü bir rüyadan bahsedilir. Urve b. Zübeyr'in verdiği habere göre savaş hazırlıklarının yapıldığı sırada Âtike rüyasında bir kişinin Mekke'ye

¹⁵⁰ İbn İshâk, *Sîretu İbn İshâk*, thk. M. Hamidullah, Konya 1981/1401, s. 285.

¹⁵¹ İbn Hişâm, II, 487.

¹⁵² 8. Enfâl, 48.

¹⁵³ Bkn. İbn Hişâm, II, 487. Vâkıdî'de yer alan İbn Abbâs kaynaklı rivayet birtakım farklılıklar içermekle birlikte aynı doğrultudadır. Bu habere göre Cebrail, Mikâil ve İsrâfil ile birlikte indirilen meleklerin sayısını gördükten sonra İblis, Surâka b. Cu'şum suretiyle gelip insanların onlara galip gelemeyeceğini söylemiştir. Ardından onlara 'Ben sizden uzağım, sizin görmediklerinizi ben görüyorum' dedikten sonra denize doğru ilerlemiş ve giderken 'Ya Rabbi! Vaat ettiğin gerçekleşti' sözleriyle gözden kaybolmuştur (Vâkıdî, I, 71, 75).

¹⁵⁴ Mâlik b. Enes, *e'l-Muvattâ*, İstanbul 1992, Hacc, 81.

¹⁵⁵ İbn İshâk, 285; İbn Hişâm, II, 487; İblis'in Kureyş'i aldatmasıyla ilgili Hassân b. Sabit'in uzunca bir şiiri aktarılmıştır (İbn Hişâm, II, 488).

gelip Kureyş ileri gelenlerine yüksek sesle 'Ey gaddarlar! Üç gün içinde öldürüleceğiniz yere gitmek için seferber olunuz' diye seslendiğini kardeşi Abbâs'a anlatmış ve kimseye duyurmamasını istemiştir. Ancak bir süre sonra bu olayı duyan Ebû Cehil Abbâs'a gelip kız kardeşinin gaipten haber verdiğinden söz etmiş ve 'Bu da Kureyş'in kadın peygamberi' diye onunla alay etmiştir.¹⁵⁶ Anlaşıldığı kadarıyla rüyanın duyulması üzerine bazı müşrikler Mekke'den ayrılıp ayrılmama konusunda bir tereddüt yaşamıştır. Örneğin Ebû Leheb'in sırf bu korkudan dolayı savaşa iştirak etmediği ve yerine kendisine borçlu olan Âs b. Hişam'ı borcuna karşılık olarak gönderdiği anlatılır.¹⁵⁷ Bunun yanı sıra bazı kişiler de istemedikleri halde sırf toplumsal baskı nedeniyle gönülsüz bir şekilde Kureyş ordusuna iştirak emek zorunda kalmıştır.¹⁵⁸ Savaş sonunda Ebû Cehil'in de aralarında bulunduğu Kureyş önderleri öldürülünce Âtike'nin rüyasının gerçekleştiğine dair yorumlar yapılmıştır.

Benzer bir rüya olayının Kureyş ordusunda bulunan Cüheym b. es-Salt b. Mahreme b. Muttalib b. Abdimenâf tarafından da görüldüğü nakledilir. Cüheym rüyasında yanına atlı bir adamın yaklaştığını ve içlerinde Utbe b. Rebia, Şeybe b. Rebîa, Ebu'l-Hakem b. Hişam (Ebu Cehil) ve Umeyye b. Halef'in de bulunduğu Kureyşin ulularından bir çok kimsenin adlarını saydığını, ardından devesinin boynuna bir bıçak darbesi indirip yaralı halde Kureyş ordusunun içine sürdüğünü anlatmıştır. Bu haberleri duyan Ebû Cehil rüyayı anlatan şahsa şiddetli tepki gösterip 'Bu da Muttalib oğullarının diğer nebisi' diye onunla alay etmiş ve 'yarın karşılaşırsak kimin katledileceğini görürler' sözleriyle bu tür haberlere itibar etmemiştir.¹⁵⁹ Hatta bir kısmı Cüheym'e şeytanın kendisiyle dalga geçtiğini söyleyip olayı ciddiye almamıştır. Bazıları ise bahsedilen rüya nedeniyle akibetlerinin kötü neticeleneceğine dair endişeye kapılıp Mekke'ye dönme önerisinde bulunmuştur.¹⁶⁰ Özellikle Ebû Süfyan'ın kervanın kurtulduğu haberini vermesi¹⁶¹ ve geri dönmelerini istemesi üzerine bir çoğu savaşmak istememiş, ancak

¹⁵⁶ İbn Hişam, II, 441; Taberî, *Târîh*, II, 271; ayrıca bkn. Vâkıdî, I, 29-30, 41; İbn Seyyidi'n-Nâs, I, 242-43.

¹⁵⁷ Vâkıdî, I, 33.

¹⁵⁸ Vâkıdî, I, 31-32. Hz. Peygamber toplumsal baskı nedeniyle savaşa katılmak istemeyen bu gurubun öldürülmemesini istemiştir. Bunlar arasında amcası Abbâs ve amcazadesi Akîl b. Ebî Talib, Ebu'l-Bahterî, Hakîm b. Hizam gibi isimler bulunuyordu. Ancak Utbe b. Rebia'nın oğlu Ebû Huzeyfe başta olmak üzere bazı sahabiler kendi yakınlarına karşı savaşacaklarını hatırlatıp kimsenin ayırt edilmemesini istemişlerdir. İbn İshâk bu guruptan öldürülenlerin aslında Müslüman olduğunu, ancak Mekke'de kaldıklarını söyler ve Nisâ sûresinin 97. âyetinin onlar hakkında nazil olduğunu dile getirir (İbn Hişam, II, 468; ayrıca bkn. İbn Sa'd, IV, 11-12). Resûlullah'ın yasaklamasına rağmen, Ebu'l-Bahterî'nin Bedir Gazvesi'nde öldürüldüğü belirtilir (Taberî, *Târîh*, II, 282). Bir rivayette Resûlullah, Kureyş ordusu içerisinde iyi niyetli insanların bulunduğunu söyleyip bunlardan birisinin kızıl deveye binmiş kişi olduğunu dile getirmiş ve şayet onun sözlerini dinlerlerse isabetli karar verebileceklerini belirtmiştir. Bu kişinin Utbe b. Rebia olduğu söylenmektedir (İbn Hişam, II, 453; ayrıca bkn. Vâkıdî, I, 59-60; Taberî, *Târîh*, II, 277).

¹⁵⁹ Vâkıdî, I, 42; İbn Hişam, II, 450.

¹⁶⁰ Vâkıdî, I, 36-37. Utbe, savaşmamak için Ebû Cehil'i ikna etmeye çalışmış, ancak başarılı olamamıştır (İbn Hişam, II, 454-55). Hatta Ebû Cehil onu korkaklıkla suçlayınca aralarında argoya varacak ölçüde karşılıklı sözlü sataşmalar olmuştur (İbn Hişam, II, 455; Taberî, *Târîh*, II, 269).

¹⁶¹ Ebû Süfyan Müslümanların takibinden kurtulmayı başarinca Kureyşlilere haber gönderip geri

başta Ebû Cehil olmak üzere birtakım azılı müşrikler ısrarla savaşmaktan yana tavır almıştır.¹⁶² Geri dönme teklifini kabul edenler korkaklıkla ve Hz. Muhammed'in işbirlikçileri olmakla suçlanmışlardır, hatta toplumsal baskıdan çekindikleri için istemeyerek savaşa iştirak etmekle tahkir edilmişlerdir.¹⁶³ Bütün bunların yanında Kureyşlilerin de ciddi endişeler taşıdıkları anlaşılmaktadır. Nitekim onlar da Müslümanların sayısını öğrenmek için Umeyr b. Vehb'e bir keşif yaptırmışlardır.¹⁶⁴

'Duhân' ve 'Batşetü'l-kübrâ' Kavramları

Duhân sûresindeki âyetlerde geçen *duhân* (duman) ve *batşetü'l-kübrâ*¹⁶⁵ (şiddetli yakalayış) kavramlarının Bedir'de yenilgiye uğrayan müşriklerin hezimetine işaret ettiğine dair yorumlar yapılmıştır. Özellikle İbn Mes'ûd'a dayandırılan rivayetlere göre bu kavramların Bedir Gazvesi'ndeki müşriklerin durumuna işaret ettiği belirtilerek şu bilgiler verilmektedir: Rasûlullah, Kureyş'i İslâm'a davet ettiği zaman onlar kendisini yalanladılar ve ona karşı düşmanlıkta ileri gittiler. Kureyş'in şiddetli düşmanlığı karşısında Allah Rasülü, Hz. Yûsuf zamanındaki gibi bir kıtlık yaşamaları için müşrikler aleyhine beddua etti ve bunun üzerine onlar şiddetli bir kıtlıkla karşı karşıya geldiler. Öyle ki, açlıktan hayvan leşlerini ve derilerini yiyecek duruma düştüler. Hatta açlığın şiddetiyle takatleri kalmadığı için gök yüzünü dumanımsı bir tabaka kaplamış gibi görmeye başladılar. Bunun üzerine Ebû Sûfyân, Rasûlullah'a gelerek bu gidişle kavminin yok olacağını, dolayısıyla sıkıntıdan kurtulmaları için Allah'a dua etmesini istemiş ve ardından iman edeceklerine dair söz vermişti. Resûlullah'ın duası üzerine Kureyşliler kıtlıktan kurtulmuşlar, ancak daha şiddetli bir şekilde küfürlerinde ısrar etmişlerdir. Bu tavırlarından dolayı müşriklerin cezalandırıldıkları ve bunun da Bedir Gazvesi'nde vuku bulduğuna dair birtakım rivayetler aktarılmıştır. Hatta Duhân sûresinin 15 ve 16. âyetlerinin bu nedenle nazil olduğu belirtilir.¹⁶⁶ Bu konuya değinen müfessirlerin bir kısmı, *duhân* ve *batşetü'l-kübrâ* kavramlarının Bedir'de müşriklerin yenilgisine işaret ettiğini ileri sürmüşlerdir.¹⁶⁷ Bir kısmı ise bu yorumlara katılmayıp ilgili kavramların kıyametin kopmasından hemen önce

→ →
dönmeyi önermiştir. Vâkıdî, I, 40-41; İbn Hişâm, II, 450.

¹⁶² Vâkıdî, I, 42-43.

¹⁶³ Vâkıdî, I, 41-42; İbn Hişâm, II, 451; Özellikle Ebû Cehil Kureyşliler için bir panayır yeri olan Bedir'e kadar gelmişken üç gün boyunca burada eğleneceklerini söylemiş ve yiyip içtikten sonra döneceklerini, bunun da Müslümanlar için iyi bir gözdağı olacağını, bu nedenle bir daha da üzerlerine gelemeceklerini dile getirmiştir (Taberî, *Târîh*, II, 276).

¹⁶⁴ Vâkıdî, I, 62-65; İbn Hişâm, II, 453-54.

¹⁶⁵ Duhân sûresinin 16. âyetinde geçen 'batşe' kavramının helâk etmek, azab vermek ve şiddetli darbe gibi anlamlara geldiği ve bunun Bedir'de öldürülen müşriklerin hezimetine işaret ettiğine dair yorumlar yapılmıştır (Buhârî, *Tefsîr*, (Duhân) 6; Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 44).

¹⁶⁶ 44. Duhân, 10-16; ayrıca bkn. Buhârî, *İstisâka*, 2; *Tefsîr*, (Duhân) 1, 4, 5, 6; *Vudu*, 69; Müslim, *Sıfâtü'l-Münâfıkın ve Ahkamuhüm*, 39, 41, 42; Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 44; Taberî, *Câmi'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut 1972/1397, XXV, 66-71; eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, Mısır 1964/1383, IV, 570-72; İbn Kesîr, *Tefsîr*, XIII, 7180.

¹⁶⁷ Taberî, *Tefsîr*, XXV, 66-68; Elmalılı, VII, 67-72.

zuhur edecek dumana işaret ettiğini dile getirmişlerdir.¹⁶⁸

Hemen hatırlatalım ki, Duhân sûresinin başlangıcında, Allah'ın birliğine işaret edilerek insanların yararı için Kur'an ve peygamber gönderildiğine vurgu yapılmış, ancak buna rağmen insanların zamanlarını boşa harcadıkları dile getirilmiştir. Ardından insanları şiddetli bir azabın saracağı bir dumanın (*duhânün mübîn*) gök yüzünde zuhur edeceği ve bu dumanın onları kuşatacağı haberlerine yer verilmiştir. Böylece gerçekleri tebliğ eden peygamberlerin sözlerini dinlemeyenlerin, bu sefer peygamberlerine gelip kendilerinden azabın kaldırılması halinde iman edeceklerine dair söz verdiklerine işaret edilmiştir. Devamındaki âyetlerde ise şu açıklamalar yer almaktadır: '*Elbet biz bu azabı bir süreliğine hafifleteceğiz, fakat siz yine eski halinize döneceksiniz. Ama müthiş bir hamleyle yakalayacağımız büyük gün gelip çattınca, bu dönemlerin cezasını vereceğiz*'.¹⁶⁹

Âyetlerde geçen *duhân* ve *batşetü'l-kübrâ* kavramları hadîs kaynaklarında da geçmekte ve bu kavramların Bedir Gazvesi'nde yenilgiye uğrayan müşriklerin durumuna işaret ettiğine dair rivayetler aktarılmaktadır. Örneğin Hz. Peygamber zamanında olup biten beş hadiseden söz edilerek bu beş olayın şunlar olduğu belirtilir: Duhân (duman), *lizâm* (sargın azab), *Rûm* (Rûm sûresinde Sâsânîler'in Rûmlar (Bizans) tarafından yenilgiye uğratılacağı haberi), *batşet'ü-kübrâ* (şiddetli yakalayış, büyük vuruş) ve *kamer* (Ay'ın ikiye ayrılmasıyla ilgili hadise).¹⁷⁰ Bu beş olayın Hz. Peygamber zamanında vuku bulduğu belirtilir ve bu hadiselerle ilgili şu açıklayıcı bilgiler verilir. *Lizâm*, Bedir esirlerine, *Rûm* Rûmlar'ın Farslar'a galip gelmesine, *batşe* Bedir harbinde müşriklerin hezimete uğramalarına, *kamer* Ay'ın ikiye bölünmesine ve *duhân* ise duman azabına işaret etmektedir.¹⁷¹ Bunlardan *duhân* ve *batşetü'l-kübrânın* Bedir Gazvesi'nde müşriklerin hezimetleriyle vuku bulduğuna dair görüşler özellikle muhaddisler ve bir kısım müfessirler tarafından sıkça dile getirilmiştir. Bununla birlikte Duhân sûresinde işaret edilen *duhân* ve *batşetü'l-kübrâ* kavramlarının mahiyeti ve gerçekleşeceği zaman konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Örneğin İbn Mes'ûd bu kavramların Bedir Gazvesi'nde müşriklerin öldürülmesine işaret ettiğini söylemekte ve ona göre *duhân*, Hz. Peygamber'in duasıyla kâfirlere musallat olan sıkıntı ve darlıktır. Başta Taberî¹⁷² olmak üzere, Buhârî ve bir kısım muhaddisler de bu görüşü benimsemişlerdir.¹⁷³

Duhân ve *batşetü'l-kübrâ* kavramlarıyla ilgili ikinci görüş İbn Abbâs kaynak-

¹⁶⁸ Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Ğavamidi't-tenzil*, Beyrut 1995, IV, 265-267; Razi, XVII, 241-244; İbn Kesîr, *Tefsîr*, XIII, 7178-7187.

¹⁶⁹ 44. Duhân, 15-16.

¹⁷⁰ Buhârî, *Tefsîr*, (Furkân) 5, *İstiska*, 2; Müslim, *Sıfâtu'l-Münâfıkın ve Ahkamuhüm*, 41.

¹⁷¹ Buhârî, *Tefsîr*, (Duhân) 6.

¹⁷² Taberî, *Tefsîr*, XXV, 67.

¹⁷³ Buhârî, *İstiska*, 2; *Tefsîr*, (Duhân) 1, 4, 5, 6; *Tefsîr*, (Sâd) 2; *Vudu*, 69; Müslim, *Sıfâtu'l-Münâfıkın ve Ahkamuhüm*, 39; Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 44.

lıdır. Buna göre *duhân*dan maksat kıyametin kopmasına yakın zamanda zuhur edecek ve gökyüzünü saracak olan dumandır. Bu rivayet aynı zamanda Hz. Ali'ye dayandırılır. Söz konusu dumandan müminler çok az etkileneceklerken, kâfirler şiddetli şekilde sarsılacaklardır. *Batşetü'l-kübrâ* ise kıyametin kopmasıdır. Bu farklı görüşlere eserinde yer veren Taberî, İbn Mes'ûd'a ait görüşü isabetli bulur. Hatta İbn Abbâs ve Zeyd b. Ali'nin daha sonradan görüşlerinden vazgeçerek İbn Mes'ûd'un rivayetini benimsediklerini zikreder.¹⁷⁴

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nin *Batşetü'l-kübrâ* maddesini yazan Topaloğlu, *duhân* ve *batşetü'l-kübrâ* kavramlarının mahiyeti ve gerçekleştiği zamanla ilgili farklı yorumların olduğuna işaret ederek, kendisi Taberî'nin benimsediği İbn Mes'ûd kaynaklı rivayeti isabetli bulunduğunu dile getirmiştir.¹⁷⁵ Aynı şekilde Ateş de, İbn Mes'ûd'un görüşünü benimsediğini söylemiş ve Bedir Gazvesi'nin tozlu bir vadide yapıldığına işaret ederek, savaş sırasında yükselmiş olabileceğini tahmin ettiği toz bulutuyla, dile getirilen duman arasında bir ilinti kurarak görüşünü temellendirmeye çalışmıştır. Yine Ateş, âyette kıtlık yıllarına veya kıyamet alametlerine dair herhangi bir işaretin bulunmadığını ve daha sonra bunların âyetlere yakıştırıldığını, âyetlerin bir bütün halinde ele alınması gerektiğini, müşriklerin sözlerine göre âyetlerin nazil olamayacağını, dolayısıyla âyetleri kendi bağlamından koparıp birilerinin sözlerine bağlamamak gerektiğini belirtmiştir. Ona göre Hz. Peygamber'in çağdaşı olan müşriklerin kendilerinden binlerce yıl sonraki bir olayla ilgili korkutulması yersizdir ve dolayısıyla âyetlerde kıyamet alameti değil, müşriklere isabet eden felâketlerden söz edilmektedir.¹⁷⁶ Ancak bu yorumun bir kısmının tartışılabilir yanları vardır. Her şeyden önce Bedir Gazvesi tozlu bir havada yapılmayıp âyette de işaret edildiği gibi savaş öncesi şiddetli bir yağmurun ardından gerçekleşmiştir. Dolayısıyla yağmurlu bir havanın ardından ıslak olan zeminden toz bulutlarının yükselmesinin pek mümkün olmayacağını göz ardı etmemek gerekir.

*Duhân*¹⁷⁷ sûresindeki âyetlerin geçtiği bağlama bakılırsa, burada '*Rabbimiz üzerimizden azabı kaldırı*'¹⁷⁸ âyetiyle '*Azabı üzerinizden biraz kaldıracamız*'¹⁷⁹ âyetinin kıyamet alametlerine işaret eden *duhân*ı desteklemediğine dair görüşler bulunmaktadır. Bu duruma farklı bir açılım getiren Şevkanî, kıyamet alametlerine işaret eden bir başka *duhân*ın olabileceğinden söz emiş ve *Duhân* sûre-

¹⁷⁴ Taberî, *Tefsîr*, XXV, 67, 70-71; ayrıca bkn. İbn Kesîr, *Tefsîr*, XIII, 7181.

¹⁷⁵ Geniş bilgi için bkn. Bekir Topaloğlu, 'Batş-e Kübrâ', *DA*, İstanbul 1992, V, 203.

¹⁷⁶ Ateş, VIII, 305-306. İbn Mes'ûd'a göre âyette geçen *duhân* (duman) Araplar'ın maruz kaldığı şiddetli kıtlığa işarettir. Kıtlık zamanında açlıktan insanların gözünde fer kalmadığından gökyüzünü dumanlı görür olmuşlardır. İbn Kuteybe'nin yorumuna göre kıtlık yılında yağmur yağmadığı için yer kurur ve tozlu bir hal alır. Hatta hava tozdan kararak hava duman gibi bir hal alır. Bundan dolayı kıtlık yılına (el-ğabra) denmiştir (Bkn. Razî, XXVII, 242).

¹⁷⁷ Kur'an'da bir başka âyette de *duhân* kavramı geçmektedir. Buradaki âyette *duhân*, Allah'ın, duman veya gaz bulutu halinde bulunan göğe yöneleceği bağlamında kullanılmıştır (bkn. 41. Fussilet, 11).

¹⁷⁸ 44. *Duhân*, 12.

¹⁷⁹ 44. *Duhân*, 15.

sinde geçen *duhân* ve *batşetü'l-kübrâ* kavramlarının Kureyş'in yaşadığı kıtlık ve Bedir'de uğradıkları hezimete işaret ettiğini belirtmiştir.¹⁸⁰ Buna mukabil aralarında İbn Kesîr'in de bulunduğu bir kısım müfessirler, Kur'ân'ın zahirine göre *duhân*'n kıyametin yaklaştığı sırada zuhur edecek olan duman olduğu görüşündedirler. İbn Kesîr'e göre âyette geçen '*İnsanları kaplar*'¹⁸¹ hitabı, bütün insanları kaplayacağı anlamını içerir. Şayet sırf Mekkelilere özgü bir olay olsaydı 'insanları kapsar' denmezdi.¹⁸² *Batşetü'l-kübrâ* ise Bedir Gazvesi'nde müşriklerin öldürülmesi hadisesi olabileceği gibi kıyametin kopacağı zamana yakın bir sırada ortaya çıkacak olan duman anlamına da gelebilir. Buna göre kıyamete yakın bir zamanda zuhur edecek duman kırk gün kırk gece yeryüzünü kaplayacak ve yeryüzü adeta bir fırın ya da içinde ateş yanmış oda gibi ısınacaktır. Müminler hafif nezle olmuş gibi bu dumandan etkileneceklerken, kâfirler şiddetli şekilde etkilenip adeta sarhoşa döneceklerdir.¹⁸³

Müfessir Zemahşerî, *duhân* ve *batşetü'l-kübra* ifadelerinin geçtiği âyetleri yorumlarken bu kavramların Bedir Gazvesi'yle ilintisinin olduğuna dair herhangi bir bilgidен söz etmez. *Duhân* konusunda farklı iki rivayete değinerek Hz. Ali kaynaklı olduğunu belirttiği birinci rivayette *duhân*'ın kıyamet gününden biraz önce zuhur edecek olan duman olduğu görüşünü benimser. Bu konudaki görüşün Hz. Peygamber'in bir hadisine dayandırıldığını da ekler. İlgili hadiste verilen bilgilere göre ünlü sahabi Huzeyfe, Hz. Peygamber'e âyette geçen *duhân*'ın ne olduğunu sormuş, Resûlullah da şöyle buyurmuştur: 'Kıyametten önce gökten gelecek bir dumandır. Kâfirlerin kulaklarına girecek ve sarhoş olmuş şekilde her birisinin başı dönecek. Müminler de nezle olmuş gibi bu dumandan etkilenecekler. Bütün yeryüzü, içinde ocak yakılıp deliği olmayan fırın gibi bir eve dönecek.' Huzeyfe'nin rivayetine göre Resûlullah buyurdu ki, 'kıyamet alametlerinin ilki *duhân*, ikincisi Meryem oğlu İsa'nın yeryüzüne inmesi ve üçüncüsü Aden tarafından çıkacak olan ateştir. Bunlar bütün insanları mahşere sevk edecektir.' Huzeyfe 'Ya Resûlellah! O duman nedir?' diye sorunca, Hz. Peygamber *Duhân* sûresinin 10. âyetini okuyarak 'Bu duman Doğu ile Batı'yı saracak ve kırk gün kırk gece kalacak. Müminler nezle olmuş gibi etkilenecek, kâfirler ise sarhoş olacaklar' karşılığını vermiştir.¹⁸⁴

İkinci rivayete yer veren Zemahşerî, burada Resûlullah zamanında gerçekleşmiş olduğu belirtilen ve az önce değinilen beş hadiseye (Rûm, *duhân*, kamer, batşe ve lizâm) işaret eder. Bu bilgilerin devamında Kureyş'in çektiği sıkıntı ve Ebû Süfyân'ın Hz. Peygamber'e gelip sıkıntının (kıtlığın) üzerlerinden kaldırılması için dua etmesi talebine yer verir, ancak burada çekilen sıkıntının Be-

¹⁸⁰ Şevkânî, IV, 571.

¹⁸¹ 44. *Duhân*, 11.

¹⁸² İbn Kesîr, *Tefsîr*, VIII, 7183, 7185.

¹⁸³ Taberî, *Tefsîr*, XXV, 67; İbn Kesîr, *Tefsîr*, XIII, 7180; ayrıca bkn. Metin Yurdagür, 'Duhân', *DİA*, İstanbul 1994, IX, 547.

¹⁸⁴ Zemahşerî, IV, 265.

dir'le ilgisinin olduğundan hiç söz etmez. Yine *batşetü'l-kübrâ* kavramının geçtiği âyeti yorumlayan Zemahşerî, burada da Bedir Gazvesi'nde müşriklerin mağlubiyetiyle bir ilgisinin olduğundan hiç söz etmez ve bu kavramın kıyamet kopmasına yakın zamanda kâfirlerin karşılaşacakları kötü akıbete işaret ettiğine vurgu yapar.¹⁸⁵

Fahreddin er-Razî de *duhân* kavramının Bedir Gazvesi'yle bir ilintisinin olduğundan hiç söz etmez. Bununla birlikte *duhân*'ın, yaşanan kıtlık nedeniyle Araplar'ın açlıktan gözlerinin karardığına ve bu yüzden gökyüzünü dumanımsı bir tabaka kaplamış gibi gördüklerine işaret ettiğini söyler.¹⁸⁶ İkinci görüş olarak *duhân*'ın kıyametin kopmasından önce zuhur edecek duman olduğuna dair rivayetlere değinir ve Zemahşerî'nin aktardığı birinci rivayetin aynısını zikrederek bu rivayetin Hz. Ali ile İbn Abbâs kaynaklı olduğunu söyler. Ardından Hz. Peygamber'e izafe edilen ve kıyametin kopmasına işaret edecek delil olan duman ve Hz. İsa'nın yeryüzüne ineceğine dair hadise yer verir.¹⁸⁷ Daha sonra İbn Abbâs'ın kavlinin de bu hadisin işaret ettiği şekilde olduğunu ve âyette geçen *duhân*'ın kıyamete yakın zamanda zuhur edecek olan dumana işaret ettiğini dile getirir.¹⁸⁸ Buna ilaveten âyette geçen *batşetü'l-kübrâ* kavramının ise İbn Mes'ûd kaynaklı olan ve Bedir'de müşriklerin uğradıkları akıbete işaret ettiğine dair rivayete yer verir.¹⁸⁹ Elmalılı ise, Fahreddin Razî'nin İbn Abbâs kaynaklı rivayeti benimsediğini belirttikten sonra, kendisinin de İbn Mes'ûd'un rivayetinden yana olduğunu dile getirir.¹⁹⁰

Bütün bunlardan sonra şunu hatırlatmakta yarar var ki, her ne kadar hadîs kaynakları ve bir kısım müfessirler âyetlerde geçen *duhân* ve *batşetü'l-kübrâ* kavramlarının Bedir Gazvesi'yle ilgili olduğunu ileri sürmüşlerse de, İbn Hişâm¹⁹¹ ve Vâkîdî gibi kaynaklarda bu konuyla ilgili en ufak bir ima dahi yoktur. Üstelik bu kaynaklar Bedir'le ilgili bütün âyetlere yer verdikleri gibi, gelişmeleri de en ince ayrıntısına kadar ele almışlardır.¹⁹² Özellikle İbn İshâk ve Vâkîdî gibi daha mukaddem kaynakların bu hadiseden hiç bahsetmemesi ve Kur'ân'da geçen bu kavramların Bedir Gazvesi'yle ilintili olduğuna dair müfessirler arasında bir mutabakatın sağlanmaması konuyla ilgili kuşkuları artırmaktadır. Görebildiğimiz kadarıyla özellikle müfessirlerin bir kısmı *duhân* ve *batşetü'l-kübrâ* kavramlarıyla Bedir Gazvesi arasında doğrudan ilgi kurmuşlar ve bazen de zorlama yorumlara gitmişlerdir. Ancak bu kavramların gerçekten

¹⁸⁵ Zemahşerî, IV, 265-66.

¹⁸⁶ Râzî, XXVII, 242.

¹⁸⁷ Râzî, XXVII, 242-43.

¹⁸⁸ Râzî, XXVII, 243.

¹⁸⁹ Râzî, XXVII, 244.

¹⁹⁰ Elmalılı, VII, 71-72.

¹⁹¹ Bkn. İbn Hişâm, II, 490-500.

¹⁹² Buna mukabil İbn Sa'd *batşetü'l-kübrâ* kavramının Bedir'de müşriklerin helâkine işaret ettiği kanaatindedir (İbn Sa'd, II, 17).

de Bedir Gazvesi'yle direkt ilgisinin olduğunu söylemek biraz güç gözükmektedir. Buna ilaveten müşriklerin baskısı nedeniyle Hz. Peygamber'in beddua ettiği ve onun isteği üzerine müşriklerin kılıkla cezalandırıldıklarına dair rivayetler, risaletin fonksiyonuyla da örtüşmemektedir. Kaldı ki, Resûlullah birkaç istisna hariç genelde beddua etmeyi tercih etmediği gibi, bunu yasakladığına dair rivayetler de bulunmaktadır.¹⁹³ Örneğin Taif yolculuğu sırasında karşılaştığı kötü muamele üzerine yanında bulunan Zeyd ona kötü davrananlar hakkında beddua etmesini istediği zaman, Allah Rasulü kendisinin elçi olarak görevlendirildiğini ve onların cahil olduklarını söyleyip beddua etmesinin doğru olmadığını dile getirmiştir.

Her ne kadar Duhân sûresinde geçen *duhân* ve *batşetü'l-kübrâ* kavramları Bedir Gazvesi'yle ilişkilendirilmişse de, bunu net olarak ifade etmek zordur. Ancak müşriklerin burada uğradıkları yenilgi başlı başına bir helâk olarak düşünülebilir. Bilindiği üzere bu yenilgiyle birlikte pek çok azıllı müşrik önderi öldürülmüş ve Kureyş'in güç ve üstünlüğü büyük oranda zedelenmiştir. Tabir yerindeyse bu hezimetten sonra Kureyş bir daha belini doğrultamamıştır. Anlaşılan o ki, peygamberlerine düşmanlık eden kimi geçmiş kavimlerin helâk edilmeleri ile Kureyş ulularının öldürülmeleri arasında bir ilişki kurulmuş ve Bedir'de yaşanan bu hezimet onların helâki olarak telakki edilmiştir. Ancak her ne kadar kimi müfessirler Kur'ân'da geçen *duhân* ve *batşetü'l-kübrâ* kavramları ile Bedir Gazvesi arasında bir ilişki kurmuşlarsa da,¹⁹⁴ delil olarak kullandıkları âyetlerle iddialarını temellendirecek ölçüde tatmin edici açıklama yapmakta zorlanmışlardır.

Bedir'de Gerçekleştiği İleri Sürülen Diğer Olağanüstü Hadiseler

a. Ebû Cehil ile ilgili olan hadise: Bazı sahabiler Bedir Gazvesi'yle ilgili anılarını anlatırlarken birtakım olağanüstü rivayetlerden söz etmişlerdir. Örneğin Ebû Cehil'in öldürülmesi olayını aktaran Muaz b. Amr el-Cemûh, yaşadıklarını oldukça çarpıcı ve bir o kadar da abartılı bir şekilde dile getirir. Rivayete göre bu şahıs Ebû Cehil'in kaçıp kimsenin ulaşamayacağı sık bir ağaçlık alanda saklandığını fark etmiş, ancak kendisi yanına gitmeyi başarmıştır. Onunla karşılaştığı zaman indirdiği kılıç darbesiyle bacağını baldırından koparmıştır. Bu darbenin etkisiyle Ebû Cehil tıpkı iki taş arasında kırmak için vurulduğunda fırlayan hurma çekirdeği gibi yere serilmiştir. O sırada oğlu İkrime gelip Muaz'a bir kılıç darbesi indirmiş ve kolunu sadece derisi kalacak şekilde kesmiş, Muaz da kesik kolunu arkasına alıp savaşmaya devam etmiştir. Ancak bir süre sonra kolu engel olunca bir bacağıyla basıp deriden koparmış ve bu şekilde savaşı sürdürmüştür.¹⁹⁵ Oldukça abartılı olduğu anlaşılan bu tür rivayetlerin ne derece gerçeğe uygun olup olmadığı haberin içeriğinden anlaşılmaktadır. Görüldüğü

¹⁹³ Değişik örnekler için bkn. Buhârî, *Vudu*, 69; Müslim, *Zühd ve Rekâik*, 74.

¹⁹⁴ Kamer sûresinin 45. âyetinde geçen *batşe* kavramı da yine bu savaşla ilişkilendirilmiş ve meleklerin yardıma geldiği haberini duyurduktan sonra, Hz. Peygamber'in bu âyeti okuduğu zikredilmiştir. Oysa bağlam olarak Kamer sûresinin ilgili âyetlerinde Bedir'den hiç söz edilmemektedir. (bkn. Buhârî, *Megâzî*, 4; *Cihâd*, 89; *Tefsîru'l-Kur'ân*, 8; Taberî, *Târîh*, II, 280).

¹⁹⁵ İbn Hişâm, II, 463; Taberî, *Târîh*, II, 284.

kadarıyla bu tür rivayetler Bedir Gazvesi'yle ilgili anlatılan kahramanlık hikâyelerinin menkıbevi bir şekilde kaynaklara yansımış şeklidir. Ancak olay anlatılırken mantıksal kurguya hiç dikkat edilmemiştir. Örneğin Muaz, Ebû Cehil'i öldürürken böylesine büyük bir yara almasına rağmen nasıl oluyor da akşama kadar savaşabilmiştir? Her şeyden önce kan kaybından ayakta kalabilmesi mümkün değildir, ya da aldığı yara abarttığı kadar ciddi değildir. Bütün bunlarla birlikte Ebû Cehil'in farklı kişiler tarafından öldürüldüğüne dair rivayetleri de göz ardı etmemek gerekir.

İbn Abbâs'ın rivayetine göre Ebû Cehil'i ilk gören kişi yukarıdaki hadiseyi anlatan Muaz b. Amr b. el-Cemûh'dur. Bundan sonra onu yaralı haldeyken Muavviz b. Afra görmüş ve ona bir kılıç darbesi indirip yerinden kalkamaz bir şekilde yaralamıştır. Can çekişir haldeyken onu terk ettiği zaman Abdullah b. Mes'ûd rastlamış ve dramatik bir şekilde canını almıştır. Ardından İbn Mes'ûd onun başını koparıp Resûlullah'a getirmiş ve Ebû Cehil'in başı olduğunu söyleyip önüne atmıştır. Hz. Peygamber de bundan duyduğu memnuniyeti dile getirmiş ve Allah'a şükretmiştir.¹⁹⁶ Bütün bunlar göz önünde bulundurulunca böylesine abartılı rivayetlerin ciddi kuşkular içerdiğini göz ardı etmemek gerekir.

Bu tür rivayetler İslâm dini açısından da son derece tartışmalıdır. Zira İslâm'a göre ölünün organlarının kesilmesi (müsle) bizzat Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır.¹⁹⁷ Ancak Ebû Cehil ile ilgili anlatılan rivayetler tamamen bunun tersine bir içerikte sunulmuştur. Bu tür aşırılıkların hiçbirisine müsaade etmeyen bir Peygamber'in, koparılan kellenin önüne atılmasından dolayı şükür etmesi ne derece inandırıcı olabilir? Kaldı ki, Hz. Peygamber cesetlere saygının bir ifadesi olarak Bedir'de öldürülen müşriklerin gömülmesini sağlamıştır.¹⁹⁸ Öte yandan Bedir'de esir edilenlerden birisi olan ve her fırsatta Hz. Peygamber aleyhine nutuk atan Süheyl b. Amr'ın bu hareketini engellemek isteyen Hz. Ömer onun ön dişlerini sökmeye karar verdiği zaman Allah Rasülü 'Peygamber de olsam yarın Allah benim azalarımı koparır' karşılığını vererek buna engel olmuştur. Ardından Süheyl, kurtuluş fidyesi ödeyerek serbest bırakılmıştır.¹⁹⁹

b. Hz. Peygamber'e izafe edilen birtakım olağanüstülükler: Bedir savaşıyla ilgili Hz. Peygamber'e izafe edilen olağanüstü hadiselerden birisi, bu savaşta öldürülen Kureyşli ileri gelenlerin öldürülecekleri yerleri Resûlullah'ın önceden işaret etmesi ve hepsinin de onun belirlediği yerlerde öldürüldüğüne dair rivayetlerdir. Bu habere göre Hz. Peygamber, müşrik ordusunu görünce 'Şurası ya-

¹⁹⁶ Taberî, *Târîh*, II, 284.

¹⁹⁷ Hamidullah mezkur yasağı hatırlatarak Bedir'de Müslüman şehitlerle müşrik ölülerinin aynı mekânda gömüldüğüne dikkat çekmiş ve Hz. Peygamber'in ölümlere gösterdiği hürmete vurgu yapmıştır (Bkn. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 226). Yine o, bir başka eserinde Hz. Peygamber'in bizzat Bedir savaşında Müslümanlara talimatlarda bulunarak öldürürken bile haddi aşmamalarını öğütlediğini ve müşrik ölülerine karşı saygılı davranmaları gerektiğini hatırlattığını vurgular (Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, s. 83, 90).

¹⁹⁸ Taberî, *Târîh*, II, 285.

¹⁹⁹ İbn Hişâm, II, 476; Taberî, *Târîh*, II, 289.

rın falanın öldürüleceği yerdir' deyip elini o yere koymuştur. Daha sonra diğerlerinin öldürülecekleri yerleri tek tek işaret etmiştir. Savaş başladığı zaman müşriklerin hepsi Resûlullah'ın işaret ettiği yerlerde öldürülmüştür.²⁰⁰ Bu rivayetin 'Onlar şurada bozguna uğrayacak derme çatma bir ordudur.'²⁰¹ âyetiyle bir ilgisinden söz edilebilir. Ancak rivayetlerde bu âyete herhangi bir atf yoktur. Bununla birlikte âyet Özsoy ve Güler tarafından Bedir Gazvesi hakkında nazil olan âyetler arasında gösterilmiştir.²⁰² Yine Elmalılı'ya göre âyet müşriklerin Bedir'deki yenilgisine işaret etmektedir.²⁰³ Ancak mezkur âyetin genel bir anlam ifade ettiği ve Hendek savaşıyla ilgili olduğu da belirtilmektedir.²⁰⁴ Bunlara ilaveten madem Hz. Peygamber öldürülecek müşriklerin yerlerini önceden biliyordusa, o halde ne diye savaş sonrası ısrarla müşrik ölüleri arasında Ebû Cehil'in cesedinin bulunmasını istemiş olsun? Hatta onun cesedinin tanınmaması durumunda dizindeki yara izinden keşfedilebileceğini bile hatırlatmıştır.²⁰⁵

Rivayetlere göre Hz. Peygamber öldürülen müşrikleri defnettiren onlara hitapla 'Allah'ın vadinin hak olduğunu gördünüz mü? Ben Rabbimin bana vaat ettiklerinin hak olduğuna şahit oldum' diye seslenmiştir.²⁰⁶ Ashap ölülerin işitemeyeceklerini hatırlattığı zaman Hz. Peygamber onların Allah'ın vadinin gerçekleştiğini anladıklarını,²⁰⁷ kendisini de işitebileceklerini ancak cevap veremeyeceklerini söylemiştir.²⁰⁸ Daha sonra Resûlullah'ın, 'Sen ölülere işittiremezsin. Arkalarına dönmüş kaçmakta olan sağirlara da çağırılı duyuramazsın'²⁰⁹ ve '...Sen kabirlerde olanlara da işittirecek değilsin'²¹⁰ âyetlerini okuduğu nakledilir.²¹¹

Bedir'de vuku bulduğu iddia edilen bir başka olağanüstü hadise de Hz. Peygamber'in verdiği ağaç dalının keskin bir kılıç olduğuna dair rivayetlerdir. İbn İshâk'ın, kaynak belirtmeksizin zikrettiği habere göre Ukkâşe b. Mihsan b. Hursân el-Esedî'nin kılıcı çarpışma sırasında parçalanmıştı. Bunun üzerine

²⁰⁰ Buhârî, *Cihâd*, 98; Megâzî, 7; Müslim, *Cihâd ve Siyer*, 83; *Cennet ve Sıfât'u Naimiha ve Ehliha*, 76; Ebû Dâvûd, *Cihâd*, 115; Savaş sonunda Hz. Peygamber Müslüman ölüleri defnettirdikten sonra müşriklerin ölülerini de Bedir'deki Kuleyb kuyusunda gömdürmüştür.

²⁰¹ 38. Sâd, 11.

²⁰² Özsoy-Güler, s. 648.

²⁰³ Elmalılı, VI, 461.

²⁰⁴ Ateş, VII, 458.

²⁰⁵ İbn Hişâm, II, 464-65.

²⁰⁶ Hz. Peygamber Mescid'de namaz kılarken Ebû Cehil sırtına deve işkembesini koymuş ve onu bu durumdan kızı Fatıma kurtarmıştı. Hz. Peygamber de 'Ya Rabbi! Kureyş'i sana havale ediyorum' diye beddua edip birtakım isimler saymıştı. Bu isimlerin hepsinin Bedir'de öldürülmesiyle onun bedduası arasında bir ilinti kurulmuştur. Buhârî, *Vudu*, 69, Megâzî, 8, 12, *Cizye ve Muvâdaa*, 21; Müslim, *Cihâd ve Siyer*, 107, 108, 110, *Cenaiz*, 26, *Cennet ve Sıfât'u Naimiha ve Ehliha*, 76, 77; Nesaî, *Cenaiz*, 117, *Taharet*, 192.

²⁰⁷ Vâkıdî, I, 112; Buhârî, *Megâzî*, 8; Taberî, *Târîh*, II, 285.

²⁰⁸ İbn Hişâm, II, 466; Resûlullah, Bedir'de öldürülen müşriklere seslenince ashap ona ölülerin işitip işitemeyeceklerini sormuş Hz. Peygamber de işitebileceklerini ancak kendisine cevap veremeyeceklerini dile getirmiştir (Müslim, *Cennet ve Sıfât'u Naimihâ ve Ehlihâ*, 76, 77).

²⁰⁹ 27. Neml, 80.

²¹⁰ 35. Fâtır, 22.

²¹¹ Buhârî, *Megâzî*, 8

Ukkâşe durumu Resûlullah'a arz edince Hz. Peygamber de ona ağaçtan bir dal verip onunla savaşmasını söylemiştir. Ukkâşe o dalı alıp salladığı zaman, dal demirden bir kılıç halini almış ve Ukkâşe onunla akşama kadar savaşmıştır.²¹² Buhârî'de yer alan uzun bir hadîs kaydında da bu rivayet, benzer içerikte sunulmakta ve Hz. Peygamberin verdiği bir hurma dalının kılıç vazifesi gördüğü anlatılmaktadır.²¹³ Keza Seleme b. Eslem b. Harîş'in kılıcının da Bedir günü kırıldığı ve Resûlullah'ın ona da bir dal parçası verdiği, bu dalın kılıç haline gelip akşama kadar onunla savaştığı bilgilerine yer verilmektedir.²¹⁴

Bütün bunların yanı sıra Bedir savaşı sonrası gerçekleştiği ileri sürülen bir hadiseye göre, Hz. Peygamber'e birtakım bilgileri önceden bilebildiği melekesi izafe edilmektedir. Rivayete göre Umeyr b. Vehb, Bedir'de yaşadıkları hezimetin intikamını almak için Safvân b. Umeyye ile Hz. Peygamber'i öldürme planı yapmıştır. Bu plana göre Umeyr, esir alınanların fidyesini verip kurtarmak görüntüsüyle kılıç kuşanıp Medine'ye gelmiş ve fırsatını bulduğu sırada Hz. Peygamber'i öldürmeyi tasarlamıştır. Ancak Hz. Peygamber kendisiyle görüşmeye gelen bu şahsın kurduğu planı gaipten öğrenmiş ve görüşme sırasında ona kendisini öldürmek için Safvân'la yaptığı planı hatırlatmıştır.²¹⁵ Her ne kadar Hz. Peygamber'e bu tür rivayetler isnat ettirilerek onun gelecekte olacakları veya gaybın bilgisini bilebileceği iddia edilmişse de, Kur'ân ısrarla gaybın bilgisinin sadece Allah'a ait olduğunu haber vermektedir.²¹⁶ Dolayısıyla bu tür rivayetlerin Kur'ân'a aykırı olduğunu belirtmekte yarar vardır.

Öte yandan Bedir gecesinde gökyüzünün bembeyaz bir tabakaya büründüğünden ve o geceki Ay'ın berraklığından söz edilmektedir. Hatta daha sonraki dönemlerde birtakım hadiselerde bu geceye atıfta bulunularak Bedir gecesindeki gök yüzünün berraklığına dair benzetmeler darbi mesel olarak zikredilmiştir.²¹⁷ Örneğin Hz. Peygamber cennete gireceklerin yüzlerinin Bedir gecesindeki Ay'ın berraklığında olacağını haber vermiştir.²¹⁸ Bir başka rivayette ise ashaptan bazı kişiler Resûlullah'a kıyamet gününde Allah'ı görüp göremeyeceklerini sorunca, Hz. Peygamber'in onlara Bedir gecesinde bulutsuz havada Ay'ı gördüklerinden şüphe etmedikleri gibi mutlaka görebileceklerini söylediği anlatılmaktadır.²¹⁹

²¹² Vâkıdî, I, 93; İbn Hişâm, II, 465; İbn Sa'd, I, 188. Adının 'avn' olduğu belirtilen bu kılıçla Ukkâşe, zafer kazanana kadar savaşmıştır (İbn Hişâm, II, 465-66).

²¹³ Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, 314.

²¹⁴ Vâkıdî, I, 93-94.

²¹⁵ Vâkıdî, I, 125-26; İbn Hişâm, II, 485-86.

²¹⁶ Bkn. 6. En'âm, 50, 59; 7. A'râf, 188; 10. Yûnus, 20; 11. Hüd, 31, 123; 12. Yûsuf, 102; 16. Nahl, 77.

²¹⁷ Bu benzetmelerle birlikte Elmalılı'da yer alan bir rivayete göre Bedir'deki su kuyusunun ay gibi parlak ve yuvarlak olması nedeniyle bu isim verilmiştir. Elmalılı, II, 419.

²¹⁸ Buhârî, *Rikâk*, 50; Müslim, *İman*, 373; *Cennet ve Sifât'u-Naimiha ve Ehliha*, 14, 15, 16, 17.

²¹⁹ Dârimî, *Rikâk*, 81; ayrıca bkn. Müslim, *Zühd ve Rekâik*, 16. Öte yandan Bedir Gazvesi'ne katılanların katılmayanlara oranla daha üstün tutulduklarına dair birtakım rivayetler bulunmaktadır. Hatta bu üstünlüğün Bedir'e katılan meleklerle katılmayanlar arasında da söz konusu olduğu belirtilmektedir. (Buhârî, *Meğâzî*, 11; İbn Mâce, *es-Sünen*, İstanbul 1992, *Sünne*, 11). İbn Abbas kay-
→

Bedir Gazvesi'yle ilgili daha sonra toplanan bazı rivayetlerde birtakım olağanüstülükler bulunmakla birlikte, birinci elden tanıkların ağzından anlatılanlarda benzer abartıların yer almaması dikkat çekicidir. Örneğin Bedir'de müşriklerin yanında savaşırken kurtulan ve daha sonra Müslüman olan Hakim b. Hizam,²²⁰ tanık olduğu hadiseleri ve Bedir Gazvesi'nde olup bitenleri anlatırken yukarıda işaret edilen olağanüstülüklerin hiçbirisinden söz etmemektedir.²²¹

DEĞERLENDİRME

Bedir Gazvesi İslâm tarihinde önemli bir dönüm noktası olduğu gibi, bu savaşa katılan Müslümanlar için de ciddi bir samimiyet sınavı niteliği taşımaktadır. Enfâl sûresindeki âyetlerin kahir ekseriyeti, kazanılan başarının Allah'ın yardımıyla gerçekleştiğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla ilahî iradenin direkt müdahalesini göz ardı etmek mümkün değildir. Kısaca söylemek gerekirse âyette de belirtildiği üzere Yüce Allah, olması mukadder bir işi (8. Enfâl, 44) gerçekleştirmek için Müslümanlara yardım etmiştir. Bu yönüyle savaş birtakım mucizevi gerçekleri ve olağanüstülükleri barındırmaktadır.

Bedir Gazvesi'yle ilgili oldukça geniş ve bazen de birbirinden farklı rivayetlere yer verilmiştir. Bu rivayetler bazen Kur'ân'dan âyetlerle desteklenerek kazanılan başarı kimi zaman mucizevi bir içerikte sunulmuştur. Enfâl sûresindeki kimi âyetlerde Müslümanların Allah tarafından desteklendiğine işaret edilmektedir. Ancak özellikle yardıma gönderilen meleklerin bizzat savaşıp savaşmadıkları ve onların yardımının hangi boyutta olduğuyla ilgili net bir açıklama bulunmamaktadır. Müfessirler meleklerin yardıma gönderildiği konusunda hemfikir olmakla birlikte, onların direkt olarak savaşıp savaşmadıkları noktasında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Dikkat edilirse ilgili âyetlerde bizzat meleklerle çarpışmak üzere ordu gönderilmesi değil, yardım gönderileceği vaadi müjdelanmaktadır. Bu yardım müjdesi ise, Müslümanların mukavemetini ve neticede zafer kazanacakları inancını artırmış ve bu sayede galip gelebilmişlerdir. Dolayısıyla ilahî yardım meleklerin fiili olarak savaşa iştiraklerinden ziyade manevi boyutludur.

Bazı rivayetlerde meleklerin kanatlı atlara bindikleri ve beyaz sarıklar sarmış bir şekilde ordular halinde gökten indikleri anlatılır. Ancak Kur'ân melek gönderildiğinden ve onların yardımından söz ederken, rivayetlerde olduğu gibi onlar hakkında ayrıntılı tasvirler sunmaz. Öte yandan bir kısım sahabîlere dayandırılan anı niteliğindeki savaşa ilgili anlatıların Kur'ân'daki açıklamalara ters düşebilecek içerikte sunulduğu ve birinci elden kaynağa dayanmayan bu tür rivayetlerin son derece kuşkulu olduğunu da göz ardı etmemek gerekir. Bu durum kazanılan başarının büyüklüğünün etkisiyle dile getirilen rivayetlerin menkıbevi bir nitelikte sunulmuş olabileceği gerçeğini akla getirmektedir. Görünen o ki, rivayeti anlatan veya aktaranlar bu tür anlatılarda Kur'ân âyetlerinin verilerini pek dikkate almamışlardır. Aynı şekilde bu rivayetleri eserlerine alan

→ →
naklı rivayette ise özürsüz olarak Bedir'e katılmayan müminlerle katıların eşit olmadığına işaret edilmiştir (Buhârî, *Meğâzî*, 5).

²²⁰ İbn Hişâm, II, 453.

²²¹ Taberî, *Târîh*, II, 278-79.

müellifler de, aktarılan olayın Kur'ân'a uygun olup olmadığına bakmadıkları gibi olaylar arasında da mantıksal bir kurgu yapmamışlardır. Dolayısıyla kimi rivayetler Kur'ân âyetleriyle uyumlayacak içerikte sunulmuştur.

Savaş öncesi Müslümanların ciddi endişeler taşıdıkları, gözlerine uyku girmediği, onların bu endişelerinin giderilmesi için üzerlerine sukûnet ve güven duygusu verilmesi için hafif bir uyuklamaya daldırıldıkları; ayrıca susuzluk korkusu yaşadıkları ve bu korkunun giderilmesi için yağmurun yağdırıldığı ve böylece savaş meydanında daha sağlam mukavemet göstermelerinin sağlandığına işaret edilmiştir (8. Enfâl, 11). Âyette yer alan açıklamalara bakıldığında gerek meleklerle yardım vaadi, gerek yağmurun yağdırılması veya Müslümanların teskin olmaları için hafif bir uykuya daldırılmaları ilahî iradenin direkt müdahalesidir ve bu yönüyle olağanüstü durum söz konusudur. Oysa bu yardımların her birisi manevi boyutlu olup Müslümanları yüreklendirmeye yönelik bir mahiyet arzeder. Ancak mezkur yardımın mahiyeti bazen farklı yorumlara dönüşmüştür. Örneğin yağın yağmurla birlikte zeminin sertleştiği ve bu durumun Müslümanların hareket kabiliyetlerini kolaylaştırdığı, buna mukabil düşman ordusunun olumsuz bir şekilde etkilendiği yorumları yapılmıştır. Halbuki Kur'ân Müslümanların üzerlerindeki korkunun giderilmesinden ve böylece daha iyi mukavemet gösterip savaş alanında daha sıkı durmalarından söz etmektedir. Bu husus zeminin sertleşmesi şeklinde yorumlanmış ve olağanüstü bir durum olarak yansıtılmıştır.

Savaş öncesinde iki taraf savaşın yapılacağı yer konusunda bir anlaşma yapmamıştı. Ancak kervanın Bedir yolu üzerinden Mekke'ye ulaşma manevrası iki tarafı burada karşı karşıya getirmiştir. Müşrikler güç ve üstünlüklerine güvenirken Müslümanlar Allah'ın yardımına sığınmıştır. Nitekim savaş başlamadan önce Hz. Peygamber'in duası üzerine meleklerin gönderileceği müjdesi, susuzluk korkusunu yenmeleri için yağmurun yağdırılması, tedirginliklerinin giderilmesi için hafif bir uykuya daldırılmaları ve sonuçta Müslümanların galip geleceğinin bildirilmesi ilahî yardımın hangi boyutta olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak âyetlerde belirtilen bu yardımlara, birtakım eklemeler yapılarak farklı bir şekilde anlatılmıştır. Örneğin duanın ardından Resûlullah'ın yerden bir avuç kum alıp düşman üzerine attığı ve böylece yenilgiye uğratıldıkları dillendirilmiştir. Kaynaklarda yer alan bu rivayette, atılan nesnenin bazen kum, bazen toprak bazen de ince çakıl olarak nitelenmesi düşündürücüdür. Bu tür çelişkiler kuşku artırıcıdır gibi, böyle bir hadisenin Bedir Gazvesi'yle ilgili âyetlerde yer almaması da ayrıca göz ardı edilmemesi gereken bir başka husustur.

Savaşta İblis'ten ve onun müşrikleri kışkırtmasından söz edilmektedir. Bu durum ilgili âyette de dile getirilmektedir (8. Enfâl, 48). Ancak rivayetlerde yer alan İblis'le ilgili kimi rüya hadiselerinin inandırıcılığının tartışmalı olduğunu göz ardı etmemek gerekir.

Ayetlerde geçen *batşetü'l-kübrâ* ve *duhân* kavramları Bedir Gazvesi'yle ilişkilendirilmiş ve özellikle hadis ve tefsir kaynaklarında konuya hayli geniş yer verilmiştir. Buna mukabil İbn İshâk ve Vâkıdî gibi daha mukaddem kaynaklar bu hadiseden hiç söz etmemişlerdir. Bu olay daha ziyade müfessirler arasında tartışılmış ve muahhar İslâm tarihi kaynaklarında yer almıştır. Nitekim Taberî, *Târîh*'inde bu kavramlardan hiç söz etmezken *Tefsîr*'inde konuya genişçe yer ayırmıştır. Bununla birlikte müfessirler arasında tam bir mutabakat da sağla-

namamıştır. Öte yandan kazanılan ve zaten büyük olan bu başarıyı daha da büyütmek için birtakım olağanüstü yorumlar aktarılmıştır. Bu çerçevede bazı sahabîlere dayandırılan rivayetlerde oldukça mübalağalı sahnelere yer verilmiştir. Ancak bunların savaş anılarını dile getiren menkıbevi anlatılar olmaktan öte pek de gerçekçi olmadığı kanaatindeyiz.

Kaynaklar:

- » Ateş, Süleyman, Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, İstanbul 1990.
- » Buhârî, Muhammed b. İsmail (256/870), es-Sahîh, İstanbul 1992.
- » Bulut, Halil İbrahim, Kur'an Işığında Mucize ve Peygamber, İstanbul 2002.
- » Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman (255/869), es-Sünen, İstanbul 1992.
- » Derveze, İzzet, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, çev. Mehmet Yolcu, İstanbul 1989.
- » Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'âs (275/888), es-Sünen, İstanbul 1992.
- » Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul, t.y.
- » Esed, Muhammed, Kur'an Mesajı; meal-tefsir, çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İstanbul 2002.
- » Fayda, Mustafa, 'Bedir Gazvesi', DİA, İstanbul 1992.
- » Hamidullah, Muhammed, İslâm Peygamberi, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1993.
- » ——— Hz. Peygamber'in Savaşları, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1981.
- » İbn Hanbel, Ahmed (241/855), Müsned, İstanbul 1992.
- » İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik b. Hişâm b. Eyyüb el-Himyerî (218/833), es-Sîretü'n-Nebeviyye, nşr., Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Mısır 1963/1383.
- » İbn İshâk, Muhammed b. İshâk b. Yesâr (151/768), Sîretü İbn İshâk, thk. M. Hamidullah, Konya 1981/1401.
- » İbn Kayyim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr (751/1350), Zâdü'l-Me'âd, thk. Şu'âyb Arnaûd, Abdulkadir Arnaûd, Beyrut 1979.
- » İbn Kesîr, Ebülfidâ (774/1372), Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsiri, çev. Bekri Karlığa-Bedrettin Çetiner, İstanbul 1985.
- » İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed (230/845), et-Tabakâtü'l-Kübrâ, Dâru's-Sadr, Beyrut, t.y.
- » İbn Seyyidî'n-Nâs, Muhammed b. Ebî Bekr (734/1334), Uyûnu'l-Eser fi Funûnu'l-Meğâzî ve's-Şemâil ve's-Siyer, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, t.y.
- » İslâmoğlu, Mustafa, Hayat Kitabı Kur'an; Gerekçeli Meal-Tefsir, İstanbul 2008.
- » Koçar, Musa, 'Hz. Peygamber'in Savaşlarında Meleklerin Yardımı Problemi', IV. Kutlu Doğum Sempozyumu; Tebliğler (19-20 Nisan 2001), Isparta 2001.
- » Mâlik b. Enes, el-Muvattâ, İstanbul 1992.
- » Müslim, Ebû'l-Huseyn İbnü'l-Haccâc el-Kuşeyrî (261/875), es-Sahîh, thk. Muhammed Fuad Abdalbaki, İstanbul 1992.
- » Nesâi, Ahmed b. Şuayb Ebû Abdurrahman (303/924), es-Sünen, İstanbul 1992.
- » Özsoy, Ömer-Güler, İlhami, Konularına Göre Kur'an (Sistemik Kur'an Fihristi), Ankara 2006
- » Öztürk, Mustafa, Ker'an-ı Kerim Meali; Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri, Ankara 2008.
- » Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Fahrüddîn, Mefâtihu'l-ğayb, Beyrut, t.y.
- » Sarıçam, İbrahim, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, Ankara 2003.
- » Şevkânî, Muhammed b. Ali (1834/1250), Fethu'l-kadir, Mısır 1964/1383.
- » Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, (310/992), Câmi'u'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'an, Beyrut 1972.
- » ———, Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk, Beyrut, t.y.
- » Tirmizî, Muhammed b. İsâ (279/892), es-Sünen, İstanbul 1992.
- » Topaloğlu, Bekir, 'Batşe-i Kübrâ', DİA, İstanbul 1992.
- » Vâkıdî, Ebû Abdirrahmân b. Omer (207/882), Kitâbu'l-meğâzî, nşr. Marsden Jones, Beyrut 1984/1404.
- » Yavuz, Yusuf Şevki, 'Esam, Ebû Bekir', DİA, İstanbul 1995.
- » Yurdağür, Metin, 'Duhân', DİA, İstanbul 1994.
- » Zehebî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1347), Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîri'l-A'lâm; el-Meğâzî, thk. Omer Abdüsselâm Tedmürî, Beyrut 1990/1410.
- » Zemahşerî, Mahmûd b. Omer b. Muhammed ez-Zemahşerî, el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavamidi't-tenzil, Beyrut 1995.